

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

СВИСТУНОВ Віктор Олександрович

**ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ПЕНСІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

Виконав: студент групи ПОФГм-21

Свистунов Віктор Олександрович

Науковий керівник:

д.е.н., проф. Крисоватий Андрій Ігорович

Тернопіль - 2025

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	7
1.1. Зміст і значущість фінансової обізнаності у сфері пенсійного забезпечення	7
1.2. Ретроспектива фінансової грамотності в контексті пенсійних реформ	13
Розділ 2. ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	20
2.1. Аналіз стану пенсійного забезпечення у контексті формування фінансової грамотності в Україні	20
2.2. Вплив демографічних факторів на пенсійне забезпечення в Україні	30
Розділ 3. ПРОБЛЕМИ Й СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	41
3.1. Сучасні тенденції у пенсійному забезпеченні	41
3.2. Довоєнна ситуація та вплив війни на пенсійне забезпечення в Україні	46
Висновки	55
Список використаних джерел	58

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, зростаючої інфляції та демографічного старіння населення питання забезпечення гідної пенсії для громадян України набуває особливої ваги. Одним із ключових чинників, що визначає ефективність пенсійного забезпечення, є рівень фінансової грамотності населення. Фінансово обізнані громадяни здатні не лише раціонально керувати своїми доходами та витратами, а й робити виважені рішення щодо довгострокових накопичень, у тому числі пенсійних. Водночас недостатній рівень фінансової обізнаності призводить до низької довіри до пенсійної системи, відсутності культури заощадження на старість та прийняття неефективних фінансових рішень.

Особливої актуальності тема набуває в контексті впровадження в Україні трирівневої пенсійної системи, яка передбачає активну участь громадян у формуванні власного пенсійного капіталу. За таких умов формування та розвиток фінансової грамотності є не лише особистою потребою громадян, а й важливим чинником соціально-економічного розвитку держави загалом.

Такі вчені і фахівці, а саме: В. Андрущенко, О. Василик, Л. Воронова, Г. Василевська, О. Десятнюк, В. Дубовик, Т. Єфименко, Ю. Іванов, А. Крисоватий, О. Кириленко, Н. Кучерявенко, А. Крисоватий, М. Крупка, Т. Кізима, С. Юрій та інші.

Однак, в умовах динамічного розвитку, еміграції населення, демографічного старіння нації та ведення бойових дій на території України необхідно проводити нові дослідження у сфері пенсійного забезпечення громадян України.

Мета роботи зумовлена необхідністю дослідження теоретичних та практичних аспектів впливу на процеси пенсійного забезпечення і формування сталих та ефективних пенсійних накопичень громадян України.

Для досягнення поставлених саме цілей необхідно вирішити такі основні завдання:

- Аналіз рівня фінансової грамотності населення України, зокрема у контексті пенсійного забезпечення, та виявлення основних факторів, які впливають на розуміння громадянами важливості заощаджень на пенсію.
- Оцінка ефективності існуючої пенсійної системи в Україні в умовах низького рівня фінансової грамотності та визначення впливу цього чинника на пенсійні накопичення громадян.
- Вивчення досвіду інших країн щодо впровадження фінансової освіти та підвищення рівня фінансової грамотності для поліпшення пенсійного забезпечення, а також можливості застосування цих моделей в Україні.
- Визначення зв'язку між фінансовою грамотністю та рівнем пенсійних заощаджень, а також впливу на прийняття громадянами правильних рішень щодо пенсійних накопичень.
- Розробка рекомендацій для підвищення рівня фінансової грамотності населення України, зокрема в контексті пенсійного планування, та удосконалення пенсійної системи в країні.
- Оцінка ролі держави та фінансових установ у впровадженні програм підвищення фінансової грамотності та створення сприятливих умов для заощаджень на пенсію.

Об'єктом цієї кваліфікаційної роботи є механізми та складові пенсійної системи країни, а також рівень фінансової грамотності населення, який безпосередньо впливає на ефективність цієї системи та на прийняття громадянами правильних фінансових рішень щодо накопичення коштів на пенсію.

Предметом кваліфікаційної роботи є взаємозв'язок між рівнем фінансової грамотності населення та ефективністю пенсійного забезпечення в Україні, а також аналіз впливу фінансової грамотності на процеси прийняття рішень щодо заощаджень на пенсію, використання пенсійних

інструментів і участі в пенсійних програмах, зокрема у контексті реформування пенсійної системи країни.

Методи дослідження. Ретроспективний аналіз документів (аналіз законодавчих та нормативних актів, що регулюють пенсійне забезпечення в Україні, огляд міжнародних стандартів і рекомендацій щодо фінансової грамотності та пенсійних систем), статистичний аналіз (використання статистичних даних для оцінки рівня пенсійних виплат, їх залежності від фінансової грамотності населення, аналіз показників пенсійних фондів та заощаджень громадян на пенсію, проведення порівняльного аналізу між країнами з високим рівнем фінансової грамотності та розвинутою пенсійною системою, метод порівняння (порівняння різних моделей пенсійних систем, зокрема солідарної, накопичувальної та приватної, в контексті їх впливу на фінансову грамотність громадян і пенсійне забезпечення), метод прогнозування (прогнозування впливу підвищення фінансової грамотності на стабільність і ефективність пенсійної системи України в короткостроковій та довгостроковій перспективі), кейс-метод (аналіз конкретних кейсів і прикладів, де підвищення фінансової грамотності позитивно вплинуло на пенсійне забезпечення в інших країнах). Ці методи дозволяють всебічно проаналізувати вплив фінансової грамотності на ефективність пенсійного забезпечення та дати рекомендації щодо покращення ситуації в Україні.

Теоретичною основою дослідження фінансова грамотність є ключовим аспектом, який визначає здатність індивідів ефективно управляти своїми фінансами, приймати обґрунтовані рішення щодо заощаджень, інвестицій, боргових зобов'язань та пенсійних накопичень. В умовах економічної нестабільності, швидких змін на фінансових ринках та пенсійних системах, рівень фінансової грамотності населення має безпосередній вплив на ефективність пенсійного забезпечення.

Інформаційну базу роботи складають нормативно-правові акти та законодавство України. Це документи, які регулюють питання фінансової грамотності, пенсійного забезпечення та економічної політики держави.

Важливими для даного дослідження є закони, постанови уряду, розпорядження, а також інші нормативно-правові акти, що визначають основи функціонування пенсійної системи та заходи для підвищення рівня фінансової грамотності населення. Наукові праці та монографії. Дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, які аналізують вплив фінансової грамотності на пенсійне забезпечення, теоретичні підходи до розуміння фінансової грамотності, пенсійні моделі, а також результати досліджень щодо ефективності різних форм пенсійного забезпечення. Статистичні дані та аналітичні звіти. Офіційні статистичні матеріали, що надаються державними органами статистики, Пенсійним фондом України, а також звіти міжнародних організацій, таких як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та інші, щодо фінансової грамотності населення та стану пенсійної системи. Онлайн-ресурси, що містять актуальну інформацію щодо реформ у сфері пенсійного забезпечення, програм фінансової грамотності та інших сучасних ініціатив у цій галузі. Зібрання та аналіз даних з цих джерел дозволяють сформулювати обґрунтовані висновки та рекомендації для покращення рівня фінансової грамотності в Україні та його впливу на пенсійне забезпечення громадян.

Практичне значення одержаних результатів полягає у здатності сприяти розв'язанню проблем пенсійного забезпечення в Україні, розвитку фінансової освіти та посиленню економічної стабільності громадян через підвищення рівня фінансової грамотності.

Таким чином, відповідно до мети, завдань та чіткої логіки дослідження визначена важлива структура кваліфікаційної роботи, яка складається з вступу, трьох розділів, висновків, переліку низки використаних джерел. Загальний обсяг роботи містить 3 таблиці та 16 рисунків. Список використаних джерел налічує 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Зміст і значущість фінансової обізнаності у сфері пенсійного забезпечення

Фінансова грамотність являє собою комплекс знань, умінь і практичних навичок, що забезпечують здатність особи приймати обґрунтовані економічні та фінансові рішення з належним рівнем компетентності.

Прогресивний розвиток сучасної економіки є неможливим без участі фінансово обізнаних верств населення, які виступають повноцінними суб'єктами економічного зростання. З метою формування такої категорії громадян упродовж останніх десятиліть у багатьох країнах світу реалізуються різноманітні освітні ініціативи, спрямовані на підвищення рівня фінансової обізнаності населення. Основна мета цих заходів полягає у вихованні покоління громадян, здатних раціонально розпоряджатися власними коштами, ефективно застосовувати інструменти заощадження, а також виступати відповідальними споживачами товарів і послуг. Саме такі індивіди становлять фундамент економічної стабільності та сталого розвитку будь-якої держави.

В Україні рівень фінансової грамотності залишається вкрай низьким. Більшість громадян не лише не володіють необхідними знаннями та навичками для ефективного використання фінансових інструментів, а й виявляють низький рівень довіри до фінансової системи та її інституцій. Тому підвищення рівня фінансової обізнаності постає як пріоритетне завдання, що водночас сприятиме як підвищенню добробуту населення, так і зміцненню національної економіки.

На сьогодні дослідження у сфері фінансової грамотності набули широкого поширення у глобальному контексті, що значною мірою стало

можливим завдяки проектам, підтриманим Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Світовим банком. Одним із ключових напрямів діяльності ОЕСР є розвиток фінансової освіти, що визначається як "процес, у результаті якого споживачі (інвестори) покращують свої знання щодо фінансових продуктів і концепцій та, завдяки отриманій інформації, інструктажу і (або) об'єктивним рекомендаціям, формують відповідні навички та зміцнюють впевненість у прийнятті зважених фінансових рішень. Це дає змогу усвідомлювати фінансові ризики, здійснювати інформований вибір, знати, куди звернутися за допомогою, та вживати інших ефективних заходів задля покращення власного фінансового добробуту і захисту інтересів" [2].

У науковій літературі та нормативних документах наявне різноманіття визначень поняття "фінансова грамотність". Зокрема, відповідно до офіційної дефініції ОЕСР, фінансова грамотність – це сукупність таких компонентів, як обізнаність, знання, навички, установки (життєві орієнтири) та поведінкові моделі, що дозволяють особі приймати обґрунтовані фінансові рішення з метою досягнення особистого фінансового добробуту [3].

Згідно з дефініцією Управління з регулювання та нагляду у сфері фінансових послуг Великобританії, фінансова грамотність (компетентність) передбачає здатність населення ефективно управляти своїми фінансами, зокрема забезпечувати відповідність своїх витрат наявним фінансовим ресурсам, здійснювати моніторинг фінансового стану, планувати майбутні доходи та витрати, особливо в контексті пенсійного забезпечення, раціонально обирати фінансові продукти та орієнтуватися у складних фінансових питаннях [4].

Передусім, фінансова грамотність населення визначається як сукупність світоглядних установок, знань і навичок, що сприяють ефективному управлінню особистими фінансами та забезпечують здатність компетентно застосовувати ці знання при прийнятті фінансових рішень. Світоглядні установки включають сформовані в суспільстві традиції та

культуру фінансової поведінки, а також рівень усвідомлення необхідності підвищення фінансової грамотності серед громадян. Знання охоплюють розуміння основних фінансових категорій, понять, явищ і процесів, таких як природа та мотивація заощаджень, функціонування фінансових ринків, принципи роботи фінансових інституцій, а також співвідношення ризику та дохідності. Навички фінансової грамотності передбачають здатність знаходити та аналізувати фінансову інформацію, звичку стежити за подіями на фінансових ринках, уміння порівнювати інвестиційні пропозиції різних фінансових установ, а також здатність уважно читати договори на придбання фінансових послуг і правильно інтерпретувати закладену в них інформацію.

Безумовно, підвищення рівня фінансової грамотності є важливим завданням для самих громадян, оскільки фінансово обізнана особа краще захищена від шахрайських дій з боку недобросовісних постачальників фінансових продуктів і послуг. Низький рівень фінансової грамотності, у свою чергу, призводить до прийняття неефективних інвестиційних рішень, зростання особистих боргових зобов'язань, передачі негативного фінансового досвіду наступним поколінням, а також до неефективного формування пенсійних заощаджень.

Оволодіння основами фінансової грамотності є необхідним для всіх категорій громадян. Зокрема, у дітей формуються перші уявлення про цінність грошей, що створює базу для розвитку навичок планування сімейного бюджету та заощаджень. Однак основи фінансової грамотності не викладаються в середній школі. Підготовка молоді в цьому напрямі також не здійснюється в повному обсязі у вищих навчальних закладах, оскільки навчальні програми не містять дисциплін, що сприяють розвитку навичок ефективного управління особистими фінансами. Знання основ фінансової грамотності є важливими й для дорослих громадян, адже вони дозволяють приймати обґрунтовані фінансові рішення в процесі інвестування, оцінювати супутні ризики та планувати своє майбутнє пенсійне забезпечення [5].

Підвищення рівня фінансової грамотності громадян має бути стратегічним пріоритетом для держави, оскільки високий рівень фінансової обізнаності сприяє притоку тимчасово вільних коштів населення до фінансового сектору, стимулює розвиток конкуренції на фінансовому ринку та забезпечує макроекономічну стабільність. Натомість низький рівень фінансової грамотності обмежує можливості та знижує ефективність державного регулювання фінансових ринків. З макроекономічної точки зору, недостатні знання щодо функціонування фінансових послуг ведуть до низького рівня залучення широких верств населення до споживання таких послуг, що, в свою чергу, обмежує обсяг і якість заощаджень та інвестицій, які є основними чинниками економічного зростання країни [6].

Високий рівень фінансової грамотності є важливим також для інституцій фінансового ринку, які безпосередньо надають фінансові послуги громадянам. Недостатня фінансова обізнаність споживачів сприяє виникненню негативних зовнішніх ефектів, зумовлених недобросовісними постачальниками фінансових послуг, що, у свою чергу, знижує рівень довіри населення до фінансового сектору в цілому. Фінансові установи мають явний інтерес у розвитку фінансової грамотності серед громадян, оскільки чим більше фінансово обізнаних клієнтів, тим стабільніше функціонує фінансовий ринок. Це також сприяє зниженню частки ризикових фінансових операцій і зменшенню відсотка проблемних кредитів.

Отже, можна стверджувати, що рівень фінансової грамотності в Україні залишається досить низьким, що є однією з причин відсутності в країні класу потужних приватних інвесторів. Цей стан, на нашу думку, обумовлений кількома чинниками:

- Відсутністю в Україні сформованих традицій навчання основам фінансової грамотності серед громадян та недостатнім (або ж надто обмеженим) плануванням сімейного бюджету.
- Неналежним забезпеченням потенційних споживачів фінансових послуг якісною та об'єктивною фінансовою інформацією, що обмежує

здатність громадян приймати зважені фінансові рішення з урахуванням співвідношення дохідності та ризику при інвестуванні коштів.

- Недоступністю професійного фінансового консультування для більшості громадян через відсутність дипломованих фахівців з цієї спеціалізації в Україні, а також через низький рівень матеріального та фінансового добробуту значної частини населення.
- Вкрай низькою затребуваністю фінансових знань серед основної маси населення та нерозумінням їх практичної ролі на різних етапах життєвого циклу. Багато громадян, на жаль, не усвідомлюють необхідності підвищення своїх знань у цій сфері, оскільки не бачать реальних можливостей для покращення своїх фінансових умов. Таким чином, в Україні фактично відсутня мотиваційна складова для отримання фінансових знань [7].

Це питання є особливо актуальним для держав, що здійснили перехід від централізованого планування до ринкової економіки. Безсумнівно, підвищення рівня фінансової грамотності є важливим насамперед для самих громадян, оскільки фінансово обізнаний споживач фінансових продуктів і послуг значно краще захищений від шахрайських дій. Низький рівень фінансової грамотності серед громадян, в свою чергу, призводить до прийняття неефективних фінансових рішень, зростання рівня боргових зобов'язань, передачі негативного фінансового досвіду наступним поколінням, а також до неефективного формування пенсійних заощаджень.

Нова пенсійна система, зокрема її накопичувальний компонент, вимагає формування економічної незалежності та відповідальності громадян за власний матеріальний добробут після виходу на пенсію. Це має спонукати людей уже на етапі активної трудової діяльності замислюватися над тим, що вони отримають після її завершення.

Бути фінансово грамотною особистістю означає вміти ефективно управляти власними фінансами, забезпечуючи фінансову незалежність для себе та своєї родини за допомогою інструментів, доступних на фінансовому

ринку, а також через розвиток навичок управління коштами, які сприяють збереженню та примноженню накопичень. У підсумку, високий рівень фінансової грамотності населення буде сприяти значному підвищенню рівня життя громадян, ефективному розвитку економіки та загальному поліпшенню суспільного добробуту.

Фінансова обізнаність є важливим елементом для ефективного управління особистими фінансами, зокрема в сфері пенсійного забезпечення. Вона охоплює знання та розуміння основних фінансових інструментів, а також здатність застосовувати ці знання для прийняття обґрунтованих рішень, які впливають на фінансову безпеку в майбутньому. У сфері пенсійного забезпечення фінансова обізнаність є ключовим чинником для оптимального планування пенсійних виплат та формування адекватної стратегії накопичень, що забезпечить належний рівень добробуту у старості.

Забезпечення високого рівня фінансової обізнаності є необхідним для підвищення довіри до пенсійних систем та стимулювання громадян до активної участі в накопичувальних пенсійних програмах. Своєю чергою, це дозволяє знизити ризики фінансової нестабільності, покращити довгострокові перспективи соціального захисту та сприяти загальному економічному розвитку [8].

Фінансова обізнаність відіграє ключову роль не лише на рівні індивідуальних осіб, але й у контексті національних пенсійних систем. Вона дозволяє громадянам зрозуміти складні аспекти пенсійного забезпечення, зокрема функціонування солідарних і накопичувальних систем, а також розрізняти типи пенсійних планів, їхні переваги та недоліки. Освіченість в таких питаннях дає змогу особам планувати своє майбутнє з урахуванням змін в економічному середовищі та політиці держави.

Ураховуючи стрімкий розвиток фінансових технологій та продуктів, важливим є також розвиток фінансової обізнаності серед населення для правильного вибору інструментів, які можуть забезпечити стійке пенсійне забезпечення. Зокрема, знання таких аспектів, як інфляція, оподаткування

пенсійних доходів, інвестиційні можливості та ризики, допомагає людям ефективно управляти своїми заощадженнями та забезпечувати необхідний рівень доходу на пенсії.

Таким чином, підвищення фінансової обізнаності є важливою складовою частиною процесу реформування пенсійних систем, сприяючи створенню стабільних і справедливих умов для забезпечення достойного рівня життя для всіх громадян в старості.

1.2. Ретроспектива фінансової грамотності в контексті пенсійних реформ

Пенсійні системи вдосконалюються практично в усіх країнах світу, зокрема в державах з високорозвиненими соціальними структурами. Цей процес зумовлений, передусім, демографічними тенденціями старіння населення.

В результаті цього, впроваджуються нові моделі пенсійного забезпечення, які базуються на принципово нових засадах, головною метою яких є:

- Покращення рівня життя пенсіонерів.
- Розробка взаємозв'язку між розмірами пенсій та величиною заробітку та трудового стажу.
- Забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи.
- Заохочення громадян до накопичення коштів на старість [9].

В Україні дуже низькі пенсії. Середній розмір пенсій є значно низьким, що змушує багато осіб продовжувати працювати навіть після досягнення пенсійного віку. Низький рівень заробітної плати призводить до дефіциту коштів у Пенсійному фонді України (ПФУ) для виплати пенсій, що компенсується за рахунок державного бюджету.

Високі ставки пенсійних внесків. Платники пенсійних внесків часто виявляють незадоволення надмірно високими ставками внесків, що стає однією з причин заборгованості підприємств із сплати внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Роботодавці змушені сплачувати до пенсійної системи значну частину фонду заробітної плати — близько третини. Це підвищує собівартість продукції, знижує її конкурентоспроможність, стримує зростання заробітної плати, а також ускладнює залучення інвестицій, сприяючи розвитку нелегальної економіки та ухиленню від оподаткування.

Фактична відсутність залежності розміру пенсій від трудового стажу та сплачених внесків. У чинній пенсійній системі розмір пенсій практично не корелює з тривалістю трудової діяльності та обсягом здійснених пенсійних відрахувань. Унаслідок фінансово-економічних труднощів державою було запроваджено штучне обмеження максимального розміру пенсій, що спричинило ефект "зрівнялівки" в системі пенсійного забезпечення та знизило стимулюючу роль пенсійного страхування.

Солідарна система пенсійного забезпечення є вкрай вразливою до демографічних змін. Її фінансова стійкість безпосередньо залежить від співвідношення між чисельністю осіб пенсійного віку та кількістю застрахованих осіб, які сплачують пенсійні внески.

Практика країн Європейського Союзу, де в середині 1980-х років ситуація у сфері пенсійного забезпечення також характеризувалася значними труднощами, свідчить, що досягнення прийнятного рівня пенсійних виплат та суттєве зниження фінансового навантаження на державний бюджет можливі лише завдяки комплексній пенсійній реформі, зокрема шляхом впровадження трирівневої збалансованої моделі пенсійної системи.

Із 1 січня 2004 року набрав чинності Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який заклав правові засади формування нової моделі пенсійного забезпечення. Згідно з

положеннями цього нормативно-правового акта, в Україні було передбачено запровадження трирівневої пенсійної системи.

Рис. 1. Рівні пенсійної системи в Україні [10]

Суть змішаної пенсійної системи полягає у забезпеченні фінансової стабільності та стійкості системи пенсійного забезпечення держави. Такий підхід дозволяє розподілити ризики, пов'язані з демографічними та економічними викликами, між трьома рівнями системи, що, у свою чергу, сприяє підвищенню захищеності майбутніх пенсіонерів від можливого зниження рівня їхніх доходів.

Перший рівень становить оновлена солідарна пенсійна система. У її межах здійснюється виплата пенсій за віком, інвалідністю, у разі втрати годувальника, а також надається допомога на поховання. Виплата зазначених пенсій відбувається після досягнення особою законодавчо встановленого пенсійного віку.

Другий рівень — це обов'язкова накопичувальна пенсійна система. Її функціонування передбачає інвестування пенсійних внесків відповідно до визначених законодавством правил з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Накопичені кошти належать

застрахованим особам, використовуються для здійснення пенсійних виплат у майбутньому та можуть бути предметом спадкування.

Третій рівень — добровільна система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на принципах добровільної участі фізичних осіб, роботодавців та їх об'єднань у формуванні додаткових пенсійних заощаджень. Такий рівень покликаний доповнити пенсійні виплати, одержувані з першого та другого рівнів системи.

Перший рівень — це державна солідарна система, що виконує функцію соціального захисту та гарантує мінімальний рівень пенсійного забезпечення не нижчий за 60% розміру мінімальної заробітної плати.

Другий рівень — обов'язкова накопичувальна система, яка передбачає персоніфіковане формування пенсійних накопичень за рахунок обов'язкових внесків громадян.

Третій рівень — добровільна накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення, що реалізується за участю громадян, роботодавців та недержавних пенсійних фондів і є додатковим джерелом пенсійних виплат.

Запровадження другого рівня пенсійної системи відіграє важливу роль не лише у зміцненні соціального захисту громадян через їхню безпосередню участь у формуванні пенсійних накопичень, але й сприятиме створенню потужного внутрішнього інвестора з довгостроковими фінансовими ресурсами. Ці ресурси можуть бути ефективно спрямовані на розвиток економічної та соціальної інфраструктури країни [11].

Слід зауважити, що Україна досить пізно почала впроваджувати міжнародний досвід залучення ринку недержавного пенсійного забезпечення як інструменту соціального захисту літніх громадян та стимулювання інвестиційного потенціалу національної економіки.

Фінансова грамотність, як важливий аспект соціально-економічного розвитку, має значний вплив на ефективність пенсійних реформ. Протягом останніх десятиліть світова спільнота спостерігає за постійними змінами в

системах пенсійного забезпечення, що спричиняються економічними кризами, демографічними змінами та розвитком фінансових технологій. У цьому контексті фінансова грамотність стає необхідною умовою для успішної адаптації населення до нових реалій пенсійних систем.

Історично, більшість пенсійних систем базувалися на солідарному принципі, де пенсійні виплати залежали від рівня внесків працівників та розміру пенсійного фонду. Однак з розвитком економічних умов, а також через глобалізацію та технологічні інновації, країни почали впроваджувати накопичувальні системи, що потребують від громадян високої фінансової обізнаності та активної участі в управлінні своїми заощадженнями.

На етапі переходу до нових пенсійних моделей важливою була роль фінансової грамотності. Вона стала важливим інструментом не лише для забезпечення ефективного вибору пенсійних планів, а й для мінімізації соціальних ризиків, які виникають через недостатнє розуміння механізмів накопичення пенсійних коштів. Недостатня обізнаність громадян про переваги накопичувальних пенсійних планів, інвестиційні можливості та ризики може призвести до неефективного управління пенсійними заощадженнями, що у свою чергу негативно впливає на довгострокову фінансову стабільність пенсійних систем.

Протягом останніх десятиліть виявлено, що на тлі пенсійних реформ фінансова грамотність громадян має вирішальне значення для запобігання соціальним і економічним проблемам. Тому багато країн почали активно впроваджувати програми навчання фінансової грамотності, щоб підвищити обізнаність населення щодо пенсійних реформ і сприяти формуванню відповідальних пенсійних звичок серед громадян.

Таким чином, ретроспективний аналіз фінансової грамотності в контексті пенсійних реформ показує, що підвищення рівня фінансової освіти є ключовим елементом успішного реформування пенсійних систем, що дозволяє зменшити ризики для громадян та держави і забезпечити сталий розвиток соціальних гарантій для наступних поколінь.

Формування фінансової грамотності є ключовим елементом для забезпечення ефективного управління особистими пенсійними заощадженнями та розуміння принципів пенсійної системи. Це сприяє створенню умов для прийняття обґрунтованих фінансових рішень, що знижує ризики фінансових труднощів у старості.

Вивчення основ пенсійної системи, в тому числі державних і недержавних пенсійних фондів, є важливим елементом фінансової грамотності. Розуміння принципів функціонування пенсійних схем дозволяє громадянам вибирати найбільш оптимальні варіанти для накопичень на пенсію та правильно оцінювати їх можливості.

Необхідність підвищення рівня фінансової грамотності серед населення: Багато людей не мають достатнього рівня знань про пенсійне забезпечення, що може призводити до помилок у плануванні майбутніх пенсійних виплат. Тому важливо реалізовувати освітні програми та кампанії, спрямовані на підвищення фінансової грамотності населення, зокрема щодо питання пенсійного забезпечення.

Роль держави та інших інститутів: Формування фінансової грамотності вимагає активної участі держави, освітніх установ, фінансових організацій та інших стейкхолдерів. Створення ефективної системи інформаційної підтримки та консультування на всіх етапах пенсійного забезпечення забезпечить правильний вибір і планування пенсійних накопичень громадянами.

Формування фінансової грамотності повинно враховувати психологічні фактори, такі як схильність до відкладеного споживання та довіри до фінансових інститутів. Збільшення рівня довіри до пенсійних фондів та фінансових установ може значно підвищити ефективність процесу накопичення на пенсію.

Вивчення міжнародного досвіду в сфері пенсійного забезпечення та фінансової грамотності дозволяє застосовувати найкращі практики для адаптації до національних умов. Успішні приклади з інших країн

демонструють ефективність комплексних підходів до формування фінансової грамотності в контексті пенсійної системи.

У підсумку, високий рівень фінансової грамотності є необхідною умовою для забезпечення фінансової стабільності громадян у період пенсії, що сприяє формуванню зрілих економічних стратегій на особистому рівні та поліпшенню загального стану пенсійної системи в країні.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Аналіз стану пенсійного забезпечення у контексті формування фінансової грамотності в Україні

Пенсійне забезпечення є однією з найгостріших соціально-економічних проблем сучасного українського суспільства. Як невід’ємна складова системи соціального захисту населення, воно тісно пов’язане з політичними та економічними трансформаціями, що відбуваються в державі. Ускладнена демографічна ситуація, уповільнення економічного розвитку та збройний конфлікт суттєво загострюють наявні диспропорції в функціонуванні пенсійної системи України. Попри законодавчо визначену трирівневу модель пенсійного забезпечення, на практиці функціонує переважно солідарний рівень, у межах якого значна частина пенсіонерів отримує виплати, що не досягають рівня прожиткового мінімуму.

В умовах дефіциту бюджету Пенсійного фонду впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування та розвиток недержавного пенсійного забезпечення набувають особливої значущості для зміцнення соціальної безпеки України та забезпечення її сталого соціально-економічного розвитку [12].

Ефективне функціонування пенсійної системи є одним із ключових пріоритетів державної соціально-економічної політики, адже саме від нього значною мірою залежить забезпечення соціальної стабільності та добробуту значної частини населення. Сучасний стан пенсійного забезпечення в Україні не відповідає вимогам щодо стійкості й ефективності у контексті численних економічних і демографічних викликів. Особливу загрозу становить поширення тіньової зайнятості, що знижує обсяги надходжень до Пенсійного фонду, а також дефіцит якісних робочих місць із гідною оплатою праці, який

обмежує можливості для повноцінного формування пенсійних відрахувань. Значна еміграція працездатного населення за кордон спричиняє посилення дефіциту робочої сили, водночас поглиблюється дисбаланс між рівнем доходів працюючих громадян і пенсіонерів, що порушує принципи соціальної справедливості. Пенсійна система України переважно базується на солідарному рівні й функціонує в умовах хронічного дефіциту бюджету Пенсійного фонду, що змушує державу компенсувати нестачу коштів за рахунок державного бюджету, створюючи додатковий тиск на публічні фінанси.

Необхідно зазначити, що станом на 1 січня 2024 року на обліку Пенсійного фонду України перебувало 10,516 млн. пенсіонерів, що на 171 тис. осіб менше, ніж у попередньому році, та на 1,2 млн осіб менше порівняно з 2017 роком (див. рис. 2.1).

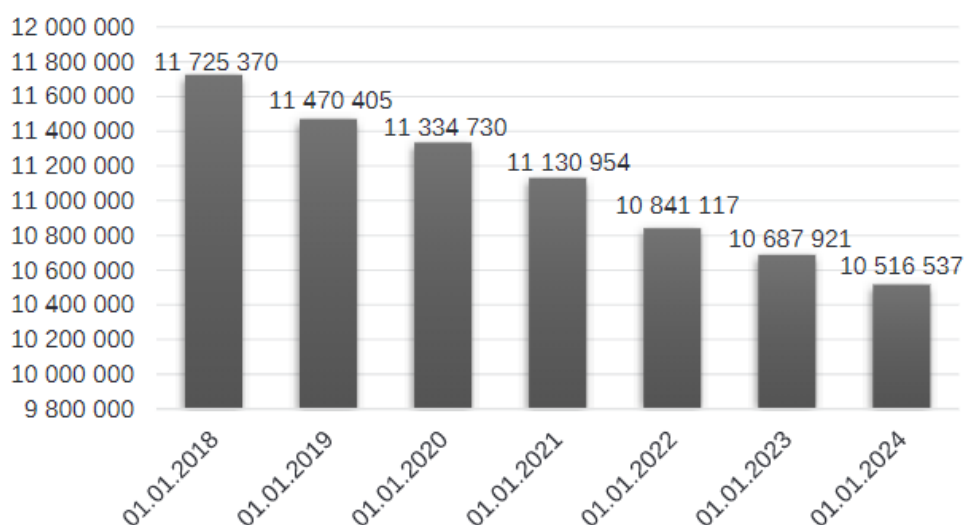

Рис. 2.1. Аналітичні дані кількості пенсіонерів в Україні у 2018 – 2024 рр., осіб. [13]

На рисунку представлено динаміку чисельності пенсіонерів, які перебували на обліку в Пенсійному фонді України станом на 1 січня відповідного року в період з 2018 по 2024 рік.

Дані свідчать про стабільну тенденцію до зниження кількості пенсіонерів:

- У 2018 році чисельність становила 11 725 370 осіб.

- До 2024 року вона зменшилась до 10 516 537 осіб.

Загальне скорочення за цей період склало понад 1,2 мільйона осіб. Найбільше зниження спостерігається у 2021–2022 роках, що може бути зумовлено демографічними змінами, еміграційними процесами, а також наслідками повномасштабної війни.

Ця тенденція вказує на зменшення навантаження на пенсійну систему в кількісному вимірі, однак, як зазначалося раніше, зростання демографічного навантаження на працездатне населення й посилення соціальних викликів може нівелювати цей ефект [14].

Загальне зниження чисельності пенсіонерів на понад 1,2 млн. осіб може бути зумовлене комплексом факторів, серед яких – демографічні зміни, трудова міграція, підвищення пенсійного віку, а також вплив воєнних дій. Водночас така динаміка не свідчить про зниження навантаження на пенсійну систему, оскільки збільшується частка осіб старших вікових груп, зростають видатки на виплати пенсій по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника.

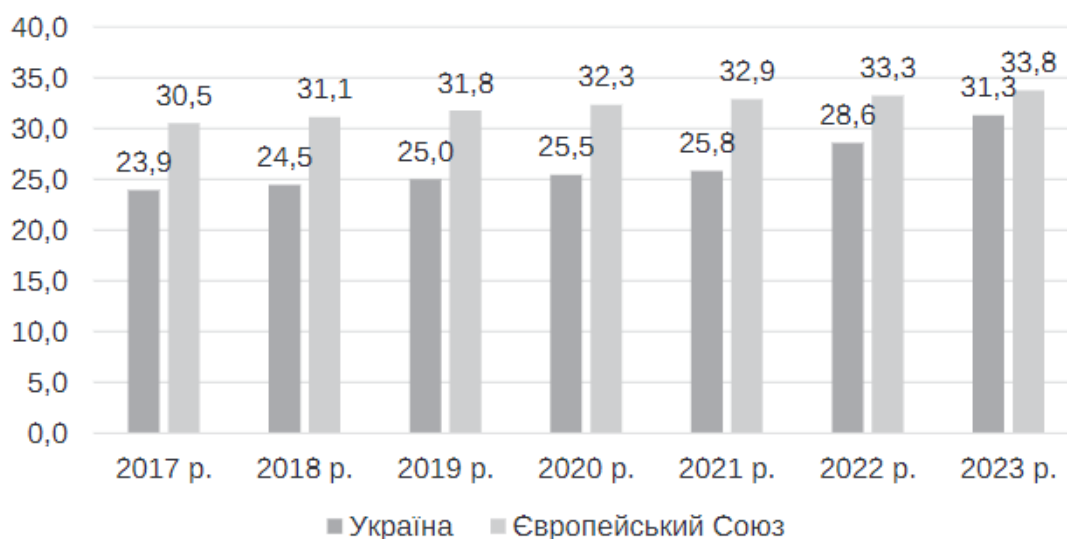

Рис. 2.2. Питома вага осіб віком 65 років і старше у загальній чисельності населення України та країн Європейського Союзу у 2017–2023 роках, % [13]

Як показано на рисунку 2.2. , протягом 2017–2023 років частка осіб віком 65 років і старше в структурі населення України демонструє стійке

зростання: з 23,9% у 2017 році до 31,3% у 2023 році. Це свідчить про поступове старіння населення, що має істотний вплив на навантаження на пенсійну систему. Водночас аналогічний показник у країнах Європейського Союзу традиційно є вищим, проте темпи його зростання дещо нижчі. Зокрема, у 2023 році питома вага осіб віком 65 плюс у ЄС становила 33,8%. Незважаючи на поступове наближення українських показників до європейських, варто враховувати, що в умовах нижчого рівня економічного розвитку, тінізації зайнятості та демографічних втрат внаслідок війни це створює значно більші ризики для фінансової стійкості пенсійної системи України.

Серед отримувачів пенсій переважають жінки, частка яких становить 60,8%, тоді як чоловіки складають 39,2%. Такий розподіл зумовлений відмінностями у віці виходу на пенсію та середній тривалості життя представників різних статей. Водночас, незважаючи на скорочення загальної чисельності пенсіонерів, демографічне навантаження на працездатне населення з боку осіб віком понад 65 років демонструє тенденцію до зростання (див. рис. 2.2).

Збройний конфлікт суттєво посилив ці процеси, спричинивши зміни у віковій структурі населення внаслідок вимушеної міграції осіб працездатного віку та підвищення рівня смертності, пов'язаної з бойовими діями. У результаті система соціального захисту стикається з новими викликами, зокрема у сфері пенсійного забезпечення ветеранів та членів їхніх сімей. Прогнозні оцінки свідчать про ймовірне зростання кількості одержувачів пенсій за військовою вислугою, у зв'язку з втратою годувальника та з інвалідності, що, у свою чергу, створюватиме додаткове фінансове навантаження на Пенсійний фонд у найближчій перспективі.

З одного боку, зростання частки осіб віком 65 плюс зумовлене поступовим підвищенням пенсійного віку для жінок, яке передбачає його вирівнювання з чоловічим рівнем, що призвело до збільшення періоду трудової активності цієї категорії населення. З іншого боку, державна

політика останніх років орієнтована на стимулювання осіб віком 60–65 років до продовження трудової діяльності та відтермінування моменту виходу на пенсію. В умовах повномасштабної війни та мобілізаційних заходів зростає потреба в залученні працівників старшого віку, що додатково сприяє їхньому довшому перебуванню на ринку праці.

Низький коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією сприяє подальшому поглибленню диспропорцій між сплаченими страховими внесками протягом періоду трудової діяльності особи та розміром її пенсійних виплат (рис. 2.3).

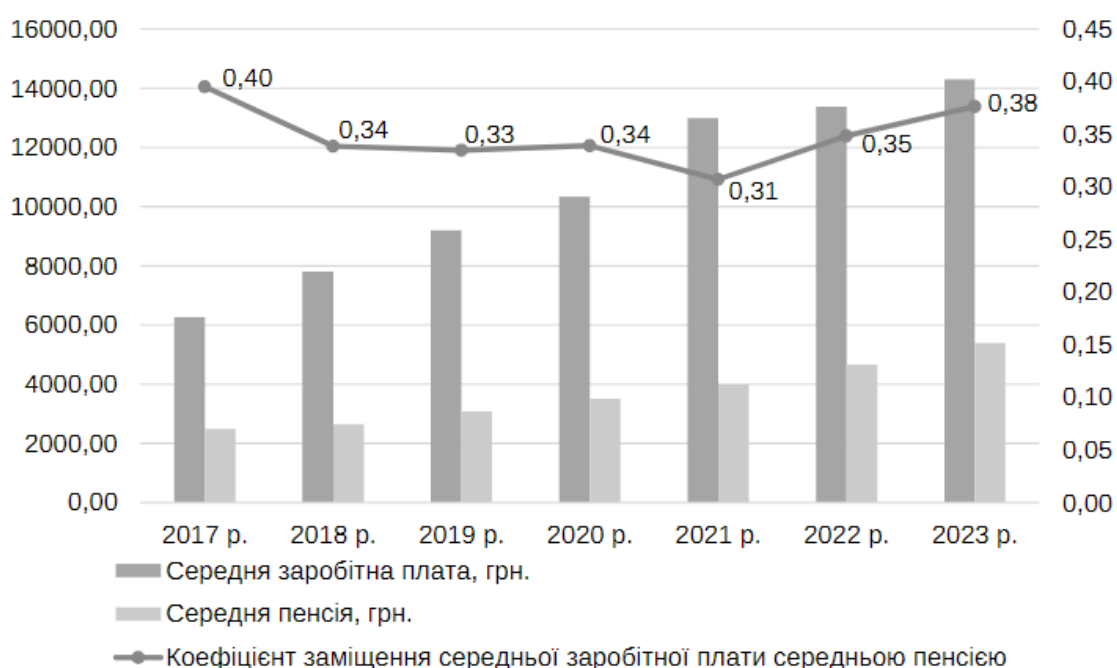

Рис. 2.3. Динаміку змін середньої пенсії в Україні за період з 2017 по 2023 рік. [13]

На графіку представлено динаміку змін середньої заробітної плати, середньої пенсії та коефіцієнта заміщення середньої заробітної плати середньою пенсією в Україні за період з 2017 по 2023 рік. Видно, що впродовж цього періоду середня заробітна плата стабільно зростала: якщо у 2017 році вона становила близько 6 800 грн, то у 2023 році вже перевищувала 14 000 грн. Аналогічну тенденцію демонструє і середня пенсія, яка зросла з приблизно 2 700 грн у 2017 році до понад 5 500 грн у 2023 році.

Однак, попри зростання абсолютних значень як заробітної плати, так і пенсій, співвідношення між ними – тобто коефіцієнт заміщення – змінювалося нерівномірно. Найвищий показник цього коефіцієнта зафіксовано у 2017 році й становив 0,40, що означає, що середня пенсія складала 40% від середньої заробітної плати. У наступні роки він знижувався: у 2018 та 2020 роках залишався на рівні 0,34, у 2019 році впав до 0,33, а у 2021 році досяг найнижчого значення – 0,31. Це свідчить про те, що темпи зростання пенсій суттєво відставали від темпів зростання заробітних плат. У 2022 році відбулося незначне покращення (коефіцієнт підвищився до 0,35), а у 2023 році він зріс до 0,38, що є позитивним зрушенням, хоча й не повертає співвідношення до рівня 2017 року.

Загалом графік демонструє, що попри зростання доходів населення, пенсійне забезпечення залишається недостатнім у порівнянні із заробітною платою. Коливання коефіцієнта заміщення свідчать про наявні диспропорції у системі пенсійного забезпечення, що можуть мати серйозні соціальні наслідки, особливо для осіб пенсійного віку. Підвищення цього коефіцієнта в останні роки є позитивним сигналом, однак для досягнення стабільності та соціальної справедливості необхідні подальші структурні зміни у пенсійній системі [16].

Поступове підвищення пенсійного віку в Україні розглядається як об'єктивна відповідь на існуючі демографічні та економічні виклики. Незважаючи на реалізацію відповідних реформ, вік виходу на пенсію в Україні залишається нижчим порівняно з більшістю держав-членів Європейського Союзу. Слід враховувати, що зазначений показник має розглядатися у тісному зв'язку з очікуваною тривалістю життя, яка в Україні суттєво поступається середньоєвропейському рівню та характеризується значними гендерними відмінностями. Так, у 2023 році очікувана тривалість життя жінок у віці 60 років становила 78,1 року, що перевищує відповідний показник для чоловіків більш ніж на 10 років — 67,7 року відповідно.

На ефективність функціонування системи пенсійного забезпечення впливають як демографічні, так і економічні чинники. Центральним елементом солідарної пенсійної системи є Пенсійний фонд України, який здійснює акумулювання страхових внесків та забезпечує виплату пенсій за віком, по інвалідності та у разі втрати годувальника. Формування бюджету Пенсійного фонду тісно пов'язане зі станом ринку праці та рівнем зайнятості населення, оскільки надходження до нього забезпечуються шляхом сплати Єдиного соціального внеску. Водночас звуження бази страхових надходжень обумовлюється не лише впливом воєнного стану та бойових дій на території України, але й високою часткою тіньової економіки, в якій, за окремими оцінками, задіяна приблизно п'ята частина економічно активного населення.

Водночас невідповідність рівня пенсійного забезпечення мінімальним соціальним стандартам поглиблює наявні соціальні диспропорції та ускладнює розв'язання проблем, пов'язаних із бідністю серед осіб пенсійного віку й забезпеченням належної якості їхнього життя в умовах старіння (табл. 2.1) [20].

Таблиця 2.1.

Основні соціальні стандарти України
та показники середньої заробітної плати і пенсії у 2017–2023 рр., грн.

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2017 р., %	2023 р. до 2021 р., %
Прожитковий мінімум	1700	2027	2027	2189	2393	2589	2589	152,29	108,19
Мінімальна заробітна плата	3200	3723	4173	500	6500	6700	6700	209,38	103,08
Мінімальна пенсія	1373	1497	1638	1769	1934	2027	2093	152,44	108,22
Середня заробітна плата	6273,45	7810,88	9205,19	10340,35	12993,56	13376,21	14308,46	228,08	110,12
Середня пенсія	2479,2	2645,6	3082,9	3507,5	3991,5	4622,6	5385,0	217,14	134,93

Аналіз динаміки коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсійними виплатами свідчить про те, що на сучасному етапі середньостатистичний пенсіонер в Україні отримує лише близько 38% від розміру своєї попередньої заробітної плати. Такий рівень пенсійного забезпечення формується

переважно за рахунок державного бюджету, що вказує на структурну незбалансованість пенсійної системи та її обмежену спроможність самостійно виконувати свої функції без значного фіскального навантаження.

У таблиці представлено основні соціальні стандарти України, зокрема показники прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати й пенсії у період із 2017 по 2023 рік, а також темпи їх зростання у 2023 році порівняно з 2017 і 2021 роками.

Прожитковий мінімум зростав поступово з 1700 грн. у 2017 році до 2589 грн. у 2021 році, після чого залишався на стабільному рівні до 2023 року. Загальне зростання за 6 років становить 52,29%, а за останні два роки — 8,19%, що свідчить про сповільнення темпів його підвищення у 2022–2023 роках.

Мінімальна заробітна плата зросла більш динамічно: з 3200 грн. у 2017 році до 6700 грн. у 2021 році, після чого залишалася незмінною до 2023 року. Загальний приріст становить 109,38% за шість років, і лише 3,08% — за два останні роки, що теж свідчить про призупинення активного зростання цього показника.

Мінімальна пенсія збільшилась з 1373 грн у 2017 році до 2093 грн у 2023 році, що становить зростання на 52,44% за шість років і на 8,22% — з 2021 року. Таким чином, динаміка зростання цього показника також є помірною.

Середня заробітна плата демонструє найбільше зростання: з 6273,45 грн. у 2017 році до 14 308,46 грн. у 2023 році. Це майже 2,3-кратне підвищення (на 128,08%), з яких 10,12% припадає на приріст за два останні роки. Така динаміка свідчить про загальне покращення рівня доходів працюючого населення.

Середня пенсія також зросла суттєво: з 2479,2 грн. у 2017 році до 5385,0 грн у 2023 році, що відповідає зростанню на 117,14%. Особливо помітним є приріст за останні два роки — на 34,93%, що може свідчити про

певні кроки держави у напрямку покращення пенсійного забезпечення у відповідь на інфляційні процеси.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що всі ключові соціальні стандарти зросли у період з 2017 по 2023 роки, проте з різною інтенсивністю. Найбільше зростання відбулося у сфері середньої заробітної плати, а найменше — прожиткового мінімуму, що вказує на дисбаланс між реальними доходами та офіційно визнаним рівнем потреб для існування.

На графіку зображено розподіл пенсіонерів за розмірами призначених їм щомісячних пенсій в Україні станом на 1 січня 2024 року. Дані свідчать про значну нерівномірність у рівнях пенсійного забезпечення серед населення див. рис. 4.

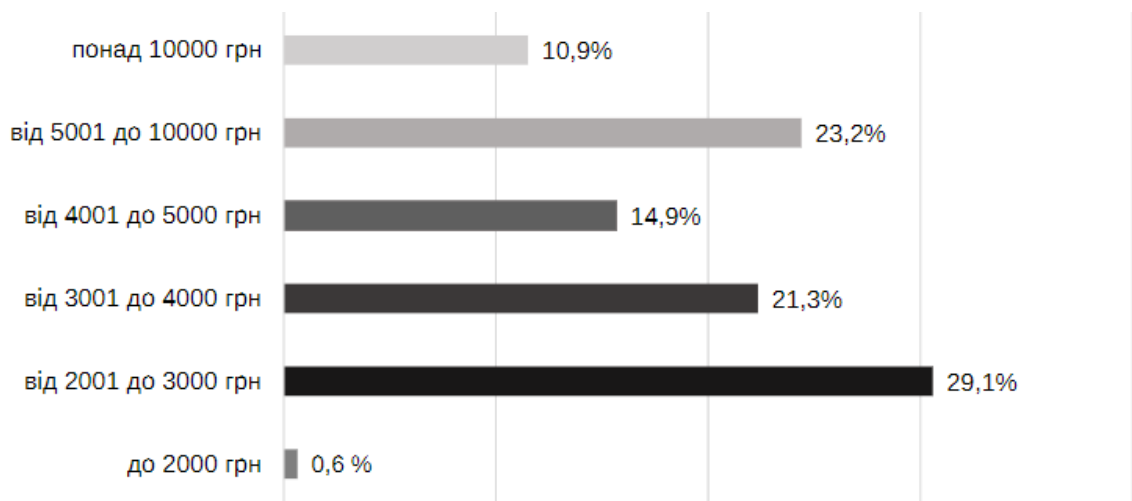

Рис. 2.4. Розміри призначених місячних пенсій станом на 01.01.2024 р. [13]

Найбільша частка пенсіонерів 29,1% отримує пенсію в межах від 2001 до 3000 грн. Це вказує на те, що майже третина літніх громадян живе на суми, які фактично наближені до межі прожиткового мінімуму. Друга за чисельністю група 23,2% пенсіонерів отримує пенсії від 5001 до 10000 грн., що свідчить про поступове формування середнього прошарку пенсіонерів із більш-менш прийнятним рівнем доходів.

При цьому 21,3% пенсіонерів отримує пенсії від 3001 до 4000 грн., а ще 14,9% від 4001 до 5000 грн. Лише 10,9% пенсіонерів мають щомісячну

пенсію понад 10000 грн., тобто відносяться до найзаможнішої частини пенсіонерів. Водночас зовсім незначна частка 0,6% змушена жити на менше ніж 2000 грн. на місяць, що є критично низьким показником.

Отже, загальна картина свідчить про те, що більшість пенсіонерів в Україні станом на початок 2024 року отримують відносно низькі пенсії, і лише незначна частина має фінансову стабільність у вигляді високих виплат. Це підкреслює актуальність проблеми пенсійної нерівності та потребу в подальшому реформуванні пенсійної системи.

У структурі пенсійного забезпечення в Україні станом на 2023 рік спостерігається значна диференціація розмірів пенсійних виплат як за рівнем доходів окремих категорій пенсіонерів, так і за регіональною ознакою. Зокрема, близько 1 млн. осіб (або 10,9% від загальної кількості одержувачів) отримують пенсію, що перевищує 10 тис. грн., при цьому середній розмір пенсій у цій категорії становить 14 786,47 грн. Водночас загальнонаціональний показник середньої пенсії у 2023 році досягнув 5385 грн, що на 34,93% перевищує рівень 2021 року. Суттєвою залишається регіональна нерівномірність пенсійного забезпечення: очікувано найвищий середній розмір пенсії зафіксовано в місті Києві — 7248,97 грн., тоді як найнижчий показник характерний для Тернопільської області — 4070,43 грн.

Сучасні виклики, з якими стикається система соціального захисту населення в Україні, вимагають невідкладного формування чітких стратегічних напрямів розвитку пенсійної системи та реалізації дієвих механізмів реформування. Одним із ключових напрямів трансформації є запровадження накопичувального пенсійного страхування, яке розглядається як потенційно ефективний інструмент забезпечення гідного матеріального рівня життя особи в похилому віці.

2.2. Вплив демографічних факторів на пенсійне забезпечення в Україні

Демографічні процеси відіграють ключову роль у формуванні та функціонуванні пенсійної системи, особливо у країнах із солідарною моделлю пенсійного забезпечення. Пенсійна система України, як і більшості європейських країн, базується на принципі між поколінної солідарності, тобто поточні пенсії фінансуються за рахунок внесків працюючого населення. Тому будь-які зміни у віковій структурі, рівні народжуваності, смертності, міграційних процесах або загальній чисельності населення безпосередньо впливають на її стабільність і життєздатність.

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується складною динамікою. Починаючи з 1990-х років країна переживає затяжну демографічну кризу. Одним з її найяскравіших проявів є поступове скорочення чисельності населення. За оцінками експертів, станом на 2024 рік в Україні фактично проживає близько 36 мільйонів осіб, що суттєво менше, ніж на початку незалежності. Основною причиною цього є негативне природне зростання, коли смертність стабільно перевищує народжуваність. Крім того, низький рівень народжуваності не забезпечує навіть простого відтворення населення — середній показник залишається нижчим за демографічно необхідний коефіцієнт 2,1 дитини на одну жінку.

Ще одним критичним викликом для пенсійного забезпечення є процес старіння населення. За останні роки спостерігається стійке зростання частки людей похилого віку, зокрема осіб, що досягли 60 років і більше. Нині таких понад 23% від загальної кількості населення, що є досить високим показником навіть за європейськими стандартами. Паралельно з цим знижується кількість економічно активного населення, яке сплачує єдиний соціальний внесок (ЄСВ) — основне джерело фінансування пенсій. Також значна частина працездатного населення виїжджає за кордон у пошуках кращих умов праці, що додатково зменшує кількість платників внесків. У

результаті утворюється демографічне навантаження: на одного пенсіонера припадає менше одного працюючого, що робить систему незбалансованою і потребує постійної дотації з державного бюджету.

Таблиця 2.2.

**Динаміка населення та кількості пенсіонерів
в Україні (2010–2024 рр.)[26]**

Рік	Загальна чисельність населення (млн)	Кількість пенсіонерів (млн)
2010	45.7	13.8
2012	45.0	13.7
2014	43.9	13.5
2016	42.8	12.8
2018	41.7	11.9
2020	41.0	11.1
2022	38.3	10.8
2024	36.2	10.6

Старіння населення, поряд із зменшенням числа платників пенсійних внесків, спричиняє зростання дефіциту Пенсійного фонду. Зокрема, у 2023 році розмір дефіциту перевищив 200 мільярдів гривень. Це свідчить про те, що пенсійна система України функціонує в умовах хронічної нестачі ресурсів. У майбутньому, без вжиття належних заходів, ситуація може лише погіршитися: зростатиме навантаження на працюючих, скорочуватиметься реальний розмір пенсій або ж держава буде змушена постійно залучати додаткові бюджетні ресурси для їх фінансування [30].

У зв’язку з цим необхідно говорити про перспективи реформування пенсійної системи з урахуванням демографічних тенденцій. Серед таких

заходів слід відзначити впровадження обов’язкового накопичувального рівня пенсійного страхування, який би дозволив диверсифікувати джерела пенсійних виплат. Водночас потрібне поступове підвищення рівня легальної зайнятості в країні та боротьба з тіньовою економікою, адже від цього безпосередньо залежить надходження до Пенсійного фонду. Також необхідним кроком є вдосконалення демографічної політики: підвищення народжуваності, підтримка молодих сімей, стимулювання повернення трудових мігрантів в Україну. В окремих випадках актуальним є і питання поступового підвищення пенсійного віку, що дозволить зменшити навантаження на систему, якщо паралельно буде зростати тривалість життя.

Рис. 2.5. Розміри дефіциту Пенсійного фонду в Україні, млрд. грн.

[13]

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що демографічні фактори мають надзвичайно значущий вплив на пенсійну систему України. Сучасні негативні демографічні тенденції — скорочення чисельності населення, старіння нації, активна трудова міграція — створюють серйозні виклики для забезпечення фінансової стійкості пенсійного забезпечення. У цих умовах особливої ваги набуває стратегічне планування демографічної та

пенсійної політики держави, а також необхідність проведення комплексної реформи пенсійної системи, яка зможе забезпечити її ефективне функціонування в умовах нової демографічної реальності.

На діаграмі зображено статевий розподіл пенсіонерів в Україні станом на 1 жовтня 2024 року. Загальна чисельність пенсіонерів на цю дату становить 10 342 593 особи.

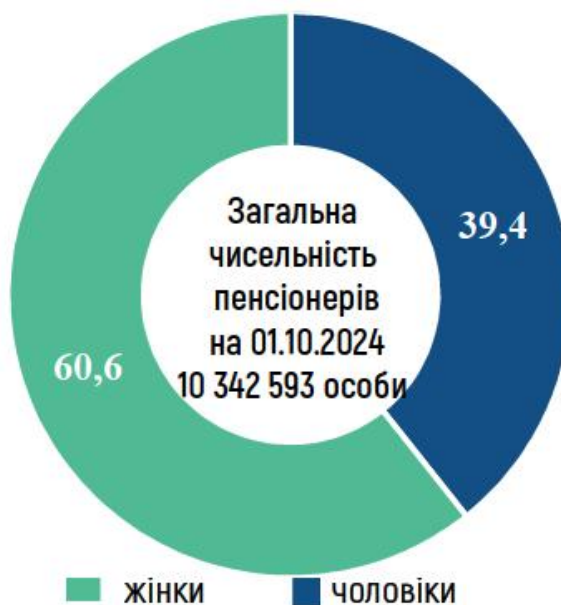

Рис. 2.6. Гендерна структура пенсіонерів в Україні, % [13, 38].

З них 60,6% це жінки, тоді як чоловіки становлять 39,4% від загальної кількості пенсіонерів. Така структура є типовою для більшості країн, оскільки жінки зазвичай мають вищу середню тривалість життя, що зумовлює більшу їхню частку серед людей пенсійного віку.

Отже, в Україні переважаючу більшість серед пенсіонерів становлять саме жінки, що є важливим фактором для формування соціальної політики, зокрема щодо охорони здоров'я, соціального захисту та розміру пенсійних виплат.

У таблиці наведено дані про чисельність пенсіонерів та середній розмір пенсійних виплат по регіонах України станом на 1 січня та 1 жовтня 2024 року. Також подано абсолютне відхилення чисельності пенсіонерів та зміну середнього розміру пенсій за цей період.

Таблиця 2.3.

**Чисельність пенсіонерів та середній розмір пенсійних виплат по
регіонах України, тис. осіб. [13, 35]**

№ з/п	Назва регіону	Чисельність пенсіонерів, осіб			Середній розмір пенсійних виплат, грн.		
		станом на 01.01.2024	станом на 01.10.2024	відхиленн я (+,-)	станом на 01.01.2024	станом на 01.10.2024	відхиленн я (+,-)
1	АР Крим	-	-	-	-	-	-
2	Вінницька	434 100	433 571	-529	4 532,66	4 994,09	461,43
3	Волинська	256 144	257 611	1 467	4 930,74	5 424,10	493,36
4	Дніпропетровська	884 507	875 668	-8 839	5 891,07	6 435,19	544,12
5	Донецька	712 836	609 863	-102 973	6 622,30	7 158,87	536,57
6	Житомирська	358 166	358 699	533	5 924,22	5 966,33	42,11
7	Закарпатська	254 120	254 155	35	4 262,23	4 697,98	435,75
8	Запорізька	460 874	451 939	-8 935	5 578,83	6 058,59	479,76
9	Івано-Франківська	335 791	338 357	2 566	4 508,86	4 962,35	453,49
10	Київська	537 938	538 090	152	5 522,56	6 083,88	561,32
11	Кіровоградська	252 760	251 479	-1 281	4 736,96	5 202,28	465,32
12	Луганська	258 759	229 639	-29 120	6 334,23	6 715,75	381,52
13	Львівська	664 732	668 300	3 568	4 804,70	5 273,24	468,54
14	Миколаївська	288 542	287 359	-1 183	5 020,91	5 516,57	495,66
15	Одеська	563 321	561 229	-2 092	5 094,92	5 596,63	501,71
16	Полтавська	410 177	407 887	-2 290	5 191,82	5 675,80	483,98
17	Рівненська	284 891	285 137	246	6 790,27	7 276,89	486,62
18	Сумська	310 491	308 826	-1 665	4 816,73	5 269,37	452,64
19	Тернопільська	270 422	271 236	814	4 070,43	4 460,51	390,08
20	Харківська	720 754	707 363	-13 391	5 334,50	5 791,25	456,75
21	Херсонська	213 522	207 272	-6 250	4 548,77	4 954,65	405,88
22	Хмельницька	384 986	384 566	-420	4 501,65	4 958,17	456,52
23	Черкаська	396 974	396 200	-774	4 653,06	5 098,27	445,21
24	Чернівецька	206 072	206 700	628	4 255,55	4 664,48	408,93
25	Чернігівська	304 887	303 831	-1 056	4 875,10	5 375,39	500,29
26	м. Київ	750 771	747 616	-3 155	7 248,97	7 971,08	722,11
27	м. Севастополь	-	-	-	-	-	-
Разом		10 516 537	10 342 593	-173 944	5 385,25	5 851,86	466,61

Разом із тим, в окремих областях спостерігається незначне збільшення кількості пенсіонерів, наприклад, у Волинській (+1 467 осіб), Івано-Франківській (+2 566) та Львівській (+3 568) областях, що може свідчити про внутрішню міграцію пенсіонерів до відносно безпечніших регіонів.

Щодо середнього розміру пенсій, то по Україні загалом він зріс із 5 385,25 грн. на початку року до 5 851,86 грн. на початок жовтня 2024 року, тобто збільшився на 466,61 грн.

Найвищий середній розмір пенсійних виплат зафіксовано в місті Києві — 7 971,08 грн., що значно перевищує загальноукраїнський рівень. Також високі пенсії мають мешканці Донецької області (7 158,87 грн.) і Рівненської області (7 276,89 грн.). Натомість найнижчі показники спостерігаються в Чернівецькій (4 408,92 грн.), Тернопільській (4 460,51 грн.) та Закарпатській (4 797,34 грн.) областях.

Отже, таблиця демонструє як загальне скорочення кількості пенсіонерів по країні, так і нерівномірність пенсійних виплат у різних регіонах, що може бути наслідком відмінностей у трудовому стажі, середніх заробітках, професійній структурі населення, демографічних тенденціях та воєнному стані в окремих областях.

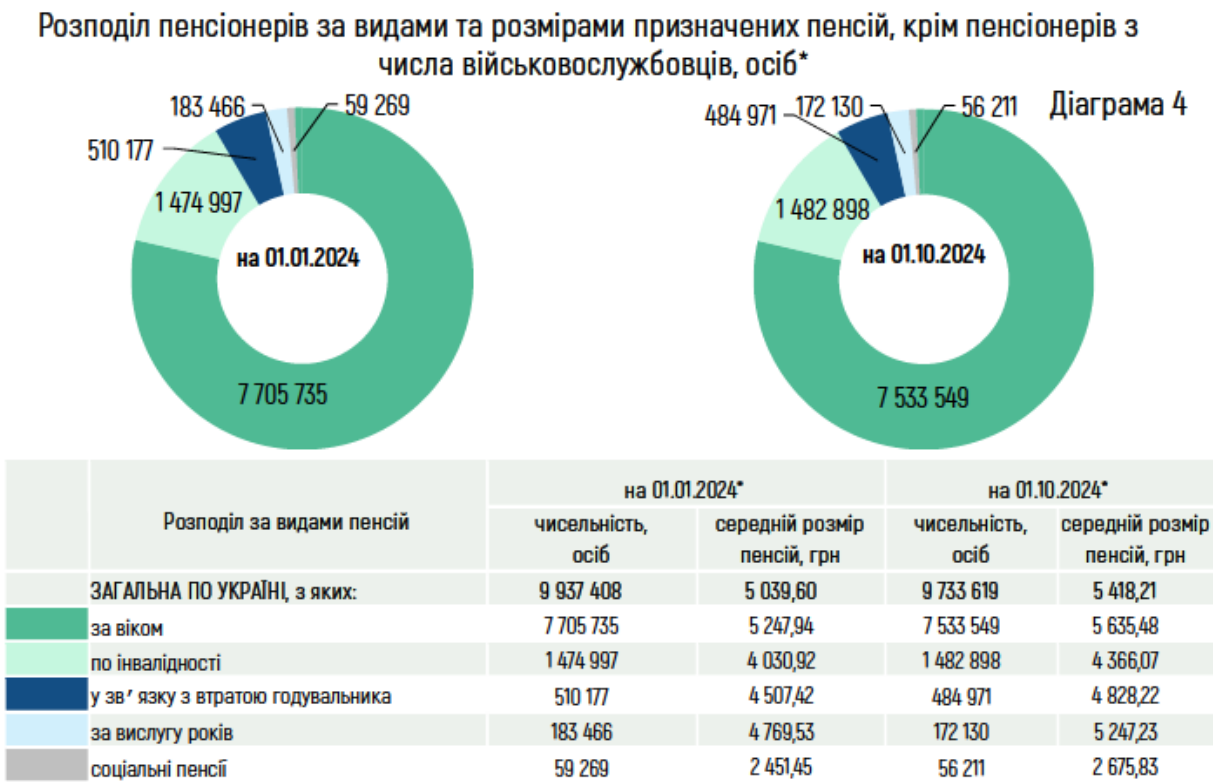

Рис. 2.6. Розподіл пенсіонерів за видами та розмірами призначених пенсій, крім військовослужбовців, осіб [13, 40].

Діаграма і таблиця ілюструють розподіл пенсіонерів в Україні (без урахування військовослужбовців) за видами пенсій та зміну розміру пенсійних виплат упродовж 2024 року — з 1 січня до 1 жовтня. Загальна чисельність пенсіонерів за цей період зменшилася на 172 129 осіб: із 9 937 408 на початку року до 9 765 279 осіб станом на жовтень. Це скорочення, ймовірно, зумовлене демографічними чинниками, зокрема природним убутком населення, а також наслідками воєнного стану.

Найчисельнішою категорією залишаються пенсіонери за віком: на початку року їх було понад 7,7 мільйона осіб, а восени — трохи більше ніж 7,5 мільйона. Незважаючи на зменшення кількості отримувачів, середній розмір пенсії в цій категорії зріс з 5 034 грн до 5 456 грн. Подібна тенденція спостерігається і в інших категоріях. Наприклад, кількість пенсіонерів за інвалідністю зросла на понад 7 тисяч осіб, а середня пенсія в цій групі збільшилася з 4 036 грн до 4 369 грн. Водночас кількість одержувачів пенсій у зв'язку з втратою годувальника зменшилась, але їхні виплати зросли до 6 187 грн, що стало найвищим показником серед усіх категорій. Пенсії за вислугу років також підвищилися до понад 5 425 грн, а соціальні пенсії, які залишаються найнижчими, хоч і зросли, досі не досягають навіть трьох тисяч гривень.

Загалом ситуація свідчить про позитивну тенденцію у зростанні пенсійних виплат по всіх категоріях, однак на тлі зменшення загальної кількості пенсіонерів. Це може вказувати як на фінансову переорієнтацію держави на меншу кількість отримувачів, так і на складні соціально-демографічні процеси в країні.

На рисунку зображено розподіл пенсіонерів з числа військовослужбовців за видами призначених пенсій, а також динаміка зміни їх кількості та середніх розмірів пенсійних виплат упродовж 2024 року — станом на 1 січня та 1 жовтня (див. рис .2.7).

На початку року загальна чисельність військових пенсіонерів в Україні становила 579 129 осіб. Найбільшу частину з них — 367 702 особи —

становили ті, хто отримував пенсію за вислугу років. У зв’язку з втратою годувальника пенсії отримували 148 234 особи, а ще 63 193 — у зв’язку з інвалідністю. Середній розмір пенсій по цій категорії на початку року становив 11 316,40 грн.

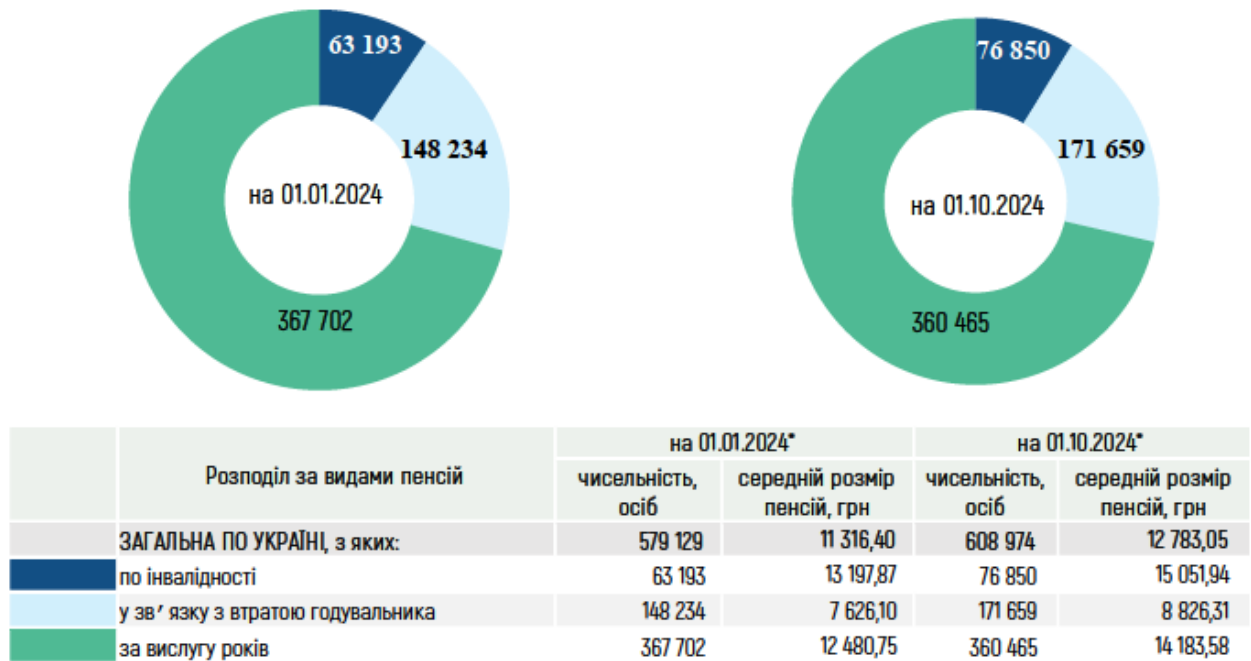

Рис 2.7. Розподіл пенсіонерів військовослужбовців за видами та розмірами призначених пенсій, осіб [13, 45].

До жовтня загальна чисельність пенсіонерів серед військовослужбовців зменшилася до 608 974 осіб. Зменшення спостерігалось переважно серед осіб із пенсією за вислугу років, чисельність яких скоротилась на понад 7 тисяч осіб. Водночас дещо зросла кількість пенсіонерів за інвалідністю (до 76 850) та у зв’язку з втратою годувальника (до 171 659). Такі зміни можуть бути пов’язані як з бойовими втратами, так і з переведенням громадян у відповідні пенсійні категорії.

Що стосується розміру пенсій, то він також зріс у всіх категоріях. Зокрема, середня пенсія за інвалідністю підвищилась із 13 197,87 грн до 15 091,54 грн, у зв’язку з втратою годувальника — з 7 626,10 грн до 8 059,55 грн, а за вислугу років — з 12 480,75 грн до 13 835,98 грн. Загальний середній розмір пенсії в цій категорії військових пенсіонерів станом на 1 жовтня становив уже 12 723,05 грн.

Отже, попри загальне зниження кількості пенсіонерів серед військовослужбовців, середній рівень пенсій у цій категорії зріс. Це може свідчити про коригування виплат відповідно до бойових умов, інфляції або перерахунків, передбачених законодавством.

На рисунку зображено динаміку змін у видатках Пенсійного фонду України за 9 місяців 2023 та 2024 років. Видно, що у 2024 році обсяг видатків суттєво зріс порівняно з аналогічним періодом попереднього року (див. рис. 2.8).

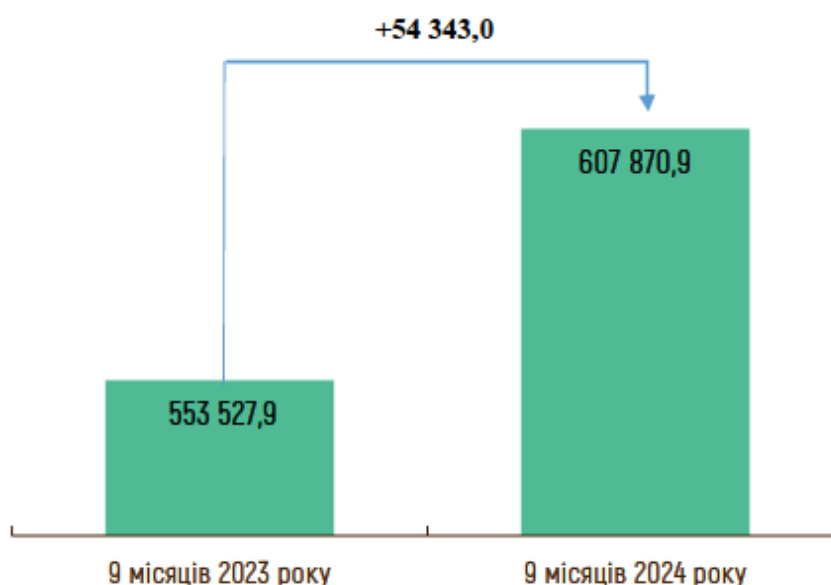

Рис. 2.8. Видатки Пенсійного фонду України за 9 місяців 2023 – 2024 років, млн. грн. [13]

Зокрема, упродовж 9 місяців 2023 року Пенсійний фонд витратив 553,5 мільярда гривень, тоді як за той самий період у 2024 році сума зросла до 607,9 мільярда гривень. Збільшення становило 54,3 мільярда гривень, що вказує на зростання навантаження на державну пенсійну систему.

Це підвищення видатків, найімовірніше, пов'язане із загальним зростанням пенсійних виплат, індексацією пенсій, збільшенням середнього розміру пенсій по всіх категоріях, а також можливим розширенням кола отримувачів — зокрема серед військовослужбовців, осіб з інвалідністю та членів родин загиблих. Така тенденція свідчить про посилення соціальної

підтримки, але водночас — про потребу в стабільному фінансуванні пенсійної системи.

Таким чином, Україна опинилася перед складним викликом, пов'язаним із різким погіршенням демографічної ситуації, зумовленим наслідками повномасштабної війни, вимушеною міграцією, зниженням народжуваності та зростанням смертності. В умовах воєнного стану, а також у період майбутнього повоєнного відновлення країни, критично важливим є забезпечення достатнього обсягу людського капіталу та трудових ресурсів, необхідних для функціонування економіки, підтримки соціальної сфери та обороноздатності держави. У цьому контексті Україна потребує системного стратегічного рішення, спрямованого на мінімізацію демографічних ризиків і пом'якшення довгострокових загроз. Такий підхід має бути комплексним і передбачати не лише заходи з відновлення та утримання населення в країні, а й стимулювання народжуваності, повернення громадян з-за кордону, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, а також адаптацію трудових стратегій до нових реалій. Лише за умов цілеспрямованої демографічної політики можливо забезпечити збалансоване відтворення населення, демографічну стійкість і стає соціально-економічне зростання держави.

Отже, фінансова грамотність у сфері пенсійного забезпечення є ключовим чинником забезпечення фінансової стабільності громадян у похилому віці. В умовах реформування пенсійної системи України, запровадження накопичувального рівня та підвищеної відповідальності громадян за власне пенсійне майбутнє, зростає потреба у формуванні відповідних знань, навичок і поведінкових установок. Дослідження показують, що більшість громадян недостатньо обізнані з принципами функціонування солідарної та накопичувальної пенсійних систем, що знижує ефективність участі в добровільних пенсійних програмах та створює ризики соціального характеру.

Аналіз сучасного стану пенсійного забезпечення в Україні свідчить про наявність системних викликів, зокрема демографічного навантаження на

солідарну систему, недостатнього рівня пенсійних виплат та обмеженої участі населення в накопичувальних програмах. Ці проблеми загострюються низьким рівнем фінансової грамотності громадян, які часто не мають достатніх знань щодо механізмів пенсійного забезпечення, правових норм, принципів накопичення та управління особистими фінансами у довгостроковій перспективі.

Недостатня поінформованість населення щодо можливостей добровільного пенсійного страхування, податкових пільг та особливостей функціонування недержавних пенсійних фондів знижує ефективність пенсійної системи загалом. Без належного рівня фінансової освіти громадяни не здатні повноцінно використовувати доступні інструменти для формування гідного пенсійного доходу.

У цьому контексті формування фінансової грамотності повинно розглядатися як стратегічний напрям державної політики у сфері соціального захисту. Підвищення обізнаності населення, розширення доступу до якісної інформації та впровадження навчальних програм сприятиме не лише особистому фінансовому добробуту, але й підвищенню стабільності пенсійної системи. Таким чином, фінансова грамотність є ключовою умовою ефективного реформування пенсійного забезпечення в Україні.

Отже, розбудова фінансової грамотності повинна охоплювати різні вікові та соціальні групи населення, починаючи зі шкільної освіти й завершуючи програмами для працюючих громадян і майбутніх пенсіонерів. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати держава, роботодавці, фінансові установи та ЗМІ. Ефективна комунікаційна політика та прозора інформація про переваги пенсійного накопичення сприятимуть усвідомленому плануванню пенсій та підвищенню довіри до пенсійних інструментів. Таким чином, формування фінансової грамотності є невід'ємним елементом сучасної пенсійної політики, який забезпечує не лише особисту фінансову безпеку, а й стабільність усієї пенсійної системи в довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ Й СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Сучасні тенденції у пенсійному забезпеченні

Система пенсійного забезпечення є ключовим елементом соціального захисту населення в будь-якій державі, оскільки забезпечує фінансову підтримку громадянам, які вийшли з активної трудової діяльності. В умовах України, особливо з огляду на тривалі процеси реформування, демографічну кризу та виклики, пов'язані з воєнним станом, питання модернізації пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності. Упродовж останніх десятиліть у світі відбувається суттєва трансформація пенсійних систем, що зумовлює необхідність адаптації української моделі до нових соціально-економічних реалій.

Однією з визначальних сучасних тенденцій є перехід до багаторівневої системи пенсійного забезпечення, яка поєднує солідарні, обов'язкові накопичувальні та добровільні недержавні компоненти. Такий підхід забезпечує диверсифікацію джерел фінансування пенсій, зменшує залежність від державного бюджету та підвищує стабільність і стійкість пенсійної системи. В Україні ця модель закріплена на законодавчому рівні, однак повноцінне функціонування другого рівня (накопичувального) досі не запроваджено, що стримує загальний прогрес системи [40].

Іншою важливою тенденцією є діджиталізація пенсійної системи. Зокрема, активний розвиток електронних сервісів Пенсійного фонду України дозволяє громадянам отримувати інформацію про свій страховий стаж, пенсійні нарахування, користуватися особистими електронними кабінетами та подавати документи онлайн. Це сприяє підвищенню прозорості та

доступності пенсійних послуг, зменшенню корупційних ризиків та формуванню довіри до інституцій соціального захисту.

Зростає також увага до розвитку фінансової грамотності населення у сфері пенсійного забезпечення. Відповідно до світових практик, ефективне функціонування багаторівневої системи вимагає не лише інституційної підтримки, а й високої поінформованості громадян. Розуміння принципів нарахування пенсій, участі в пенсійних програмах, податкових стимулів та ризиків інвестування є необхідною умовою для прийняття свідомих фінансових рішень. У цьому контексті перспективним напрямом є включення тематики пенсійного планування до навчальних програм, проведення просвітницьких кампаній та створення консультативної підтримки.

На міжнародному рівні спостерігається впровадження моделей «пенсійної відповідальності», які передбачають активну участь громадян у формуванні власного пенсійного капіталу. Наприклад, у таких країнах, як Чилі, Польща, Естонія та Швеція, функціонують системи, де накопичення пенсійних активів здійснюється на індивідуальних рахунках громадян, а управління цими активами відбувається через державні або приватні фонди. Такі моделі забезпечують вищу гнучкість, проте вимагають вищого рівня фінансової дисципліни.

Водночас, українська пенсійна система стикається з низкою проблем, які ускладнюють реалізацію сучасних тенденцій. До них належать: дефіцит бюджету Пенсійного фонду, висока частка тіньової зайнятості, недостатня довіра до фінансових установ, що надають пенсійні послуги, та низька культура заощадження. Тому важливо не лише закладати правильні структурні зміни, а й забезпечувати їх реалізацію через ефективну державну політику, прозорі механізми регулювання, партнерство з приватним сектором та міжнародну підтримку [41].

Отже, сучасні тенденції у пенсійному забезпеченні свідчать про необхідність переходу від утриманської моделі до багаторівневої, партнерської, орієнтованої на фінансову обізнаність і персональну

відповідальність громадян. Для досягнення цього потрібна комплексна стратегія, що поєднує інституційні реформи, розвиток цифрових технологій та інвестиції в людський капітал. Лише за таких умов Україна зможе сформувати стійку та справедливую пенсійну систему, здатну забезпечити гідне життя літнім людям у майбутньому.

Система пенсійного забезпечення в Україні є одним із ключових елементів соціальної безпеки населення та стабільності держави. Вона не лише виконує функцію гарантії гідного життя громадян похилого віку, а й відображає рівень соціального розвитку та солідарності в суспільстві. Проте, сучасні демографічні, економічні та політичні обставини створюють нові виклики, що потребують системного оновлення пенсійної моделі. У цьому контексті важливо проаналізувати основні тенденції, які визначають напрям трансформації пенсійного забезпечення як в Україні, так і у світі.

Однією з основних тенденцій є поступовий перехід до трирівневої моделі пенсійної системи. В Україні вона передбачає:

1. солідарний рівень (обов'язкове державне пенсійне страхування),
2. обов'язковий накопичувальний рівень (реформа запланована на 2025 рік),
3. добровільний накопичувальний рівень (недержавні пенсійні фонди, або НПФ).

У січні 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію запровадження другого (накопичувального) рівня, яка передбачає щомісячне відрахування 2% із заробітної плати працівника та 2% від роботодавця на персоніфікований пенсійний рахунок (постанова КМУ №1185-р від 15.12.2022). Це має зменшити навантаження на солідарну систему, яка нині є дефіцитною: у 2022 році дефіцит Пенсійного фонду становив понад 212 млрд грн, а середній розмір пенсії — 4 537 грн (за даними ПФУ) [42].

У межах другого рівня держава також планує розширити участь приватних компаній у процесі управління накопиченнями. Це наближає Україну до моделей, які вже довели свою ефективність у Польщі, Швеції,

Чилі, Латвії. Проте впровадження таких механізмів потребує високого рівня довіри з боку населення та наявності відповідної інфраструктури.

Ще однією актуальною тенденцією є діджиталізація пенсійних послуг. В Україні активно розвиваються електронні сервіси Пенсійного фонду, включаючи:

- електронні кабінети застрахованих осіб,
- подання документів для призначення пенсій онлайн,
- електронне пенсійне посвідчення,
- автоматичне призначення пенсії при досягненні пенсійного віку (за ініціативою громадянина через Дія).

У 2023 році понад 1 млн осіб скористалися цифровими послугами ПФУ. Це зменшує адміністративне навантаження та корупційні ризики, одночасно підвищуючи прозорість системи.

Не менш важливою є тенденція зростання ролі фінансової грамотності у пенсійному плануванні. Дослідження USAID та НБУ (2021) показують, що менше 15% громадян України мають базове уявлення про принципи роботи пенсійної системи та можливість добровільного накопичення. Водночас лише 4% населення є учасниками недержавних пенсійних фондів. Це свідчить про низький рівень довіри та обізнаності, що ускладнює запровадження ефективної багаторівневої системи. Саме тому уряд ініціює освітні кампанії, розробку методичних посібників та включення тематики пенсійної грамотності до шкільної та університетської освіти.

Міжнародна практика демонструє позитивні приклади активної участі громадян у пенсійних накопиченнях. Наприклад, у Чилі учасники накопичувальної системи отримують у середньому 70–80% заробітку в пенсії, а в Естонії — понад 60%. Це стало можливим завдяки прозорим механізмам управління активами та доступу громадян до інформації про стан свого рахунку.

Водночас слід зазначити, що Україна стикається з низкою системних бар'єрів:

- високий рівень тіньової зайнятості (понад 20% працівників не сплачують ЄСВ),
- міграційні втрати (за 2023 рік за кордоном перебували понад 5 млн громадян),
- негативна демографічна динаміка (зростання частки людей віком 60+ до 25% населення до 2030 року),
- низька культура фінансового планування.

У відповідь на ці виклики Україна має сформувати комплексну стратегію пенсійної реформи, що охоплює інституційні, освітні та цифрові компоненти. Запровадження накопичувального рівня, розвиток фінансової грамотності, підтримка недержавних пенсійних фондів та створення мотиваційних механізмів для офіційного працевлаштування можуть стати запорукою успішного оновлення пенсійної системи.

Отже, сучасні тенденції у пенсійному забезпеченні в Україні свідчать про поступовий рух до змішаної моделі з орієнтацією на персональну відповідальність громадян та цифрову трансформацію сервісів. Для досягнення пенсійної стійкості у довгостроковій перспективі необхідна не лише законодавча база, а й суспільна підтримка, інституційна довіра та активна участь кожного громадянина у формуванні власного пенсійного майбутнього.

Пенсійна система держави відіграє ключову роль у забезпеченні соціального захисту громадян похилого віку. Водночас функціонування пенсійної системи України супроводжується низкою проблем, зокрема низьким рівнем пенсійного забезпечення та відсутністю належної диференціації розмірів пенсійних виплат. З метою усунення зазначених недоліків, а також удосконалення механізмів функціонування пенсійного забезпечення, в державі було ініційовано пенсійну реформу.

До ключових завдань пенсійної реформи в Україні належать:

- формування більш ефективної та результативної системи адміністративного управління у сфері пенсійного забезпечення;

- забезпечення фінансової стійкості функціонування пенсійної системи;
- запровадження чіткої залежності розміру пенсійних виплат від рівня заробітної плати та тривалості трудового стажу;
- створення стимулів для громадян до добровільного накопичення коштів з метою забезпечення фінансової стабільності у похилому віці;
- гарантування надійності збереження коштів учасників недержавних пенсійних програм;
- підвищення рівня добробуту осіб пенсійного віку.

З метою подолання наявних проблем у функціонуванні системи пенсійного забезпечення, а також з метою підвищення рівня життя осіб пенсійного віку, доцільним є запровадження низки змін. Зокрема, необхідно встановити чітку залежність розміру пенсійних виплат від обсягу здійснених пенсійних внесків. Такий підхід передбачає, що особи, які не здійснюють внесків до пенсійної системи, не матимуть права на отримання пенсії. Водночас громадяни, які сплачують внески у більшому розмірі або протягом тривалішого періоду, мають отримувати вищі пенсійні виплати порівняно з тими, хто робить менші відрахування із нижчого заробітку або має коротший трудовий стаж.

3.2. Довоєнна ситуація та вплив війни на пенсійне забезпечення в Україні

До початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році пенсійна система України функціонувала в умовах обмежених ресурсів, однак демонструвала відносну стабільність. Основу пенсійного забезпечення становила солідарна система, що фінансувалася за рахунок Єдиного соціального внеску, а також частково — з державного бюджету. Попри існуючі виклики, такі як демографічне старіння населення, низький рівень

зайнятості в окремих регіонах та значна частка тіньової економіки, система змогла забезпечувати виплати основній масі пенсіонерів. Проте розмір середньої пенсії залишався низьким порівняно з європейськими стандартами та не забезпечував належного рівня життя літніх громадян.

З початком війни пенсійна система зазнала масштабного стресу. Воєнні дії спричинили значні міграційні процеси, масову втрату робочих місць, скорочення надходжень до Пенсійного фонду, а також підвищення навантаження на державний бюджет. Значна частина пенсіонерів виявилася вимушено переміщеною особою, що ускладнило як доступ до пенсій, так і процес їх адміністрування. Держава, прагнучи забезпечити соціальну стабільність, була змушена оперативно вносити зміни до нормативно-правової бази, спрощуючи доступ до виплат і запроваджуючи нові інструменти підтримки, зокрема через цифрові сервіси та гуманітарні програми.

Крім того, війна призвела до зростання кількості осіб, які отримують пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника або через інвалідність, пов'язану з бойовими діями. Це додатково посилило навантаження на систему. Водночас, міжнародна фінансова підтримка та внутрішня реорганізація Пенсійного фонду сприяли утриманню базового рівня виплат навіть у період найгострішої фази бойових дій.

Таким чином, воєнна агресія РФ істотно вплинула на пенсійне забезпечення в Україні, оголивши його системні вразливості, але водночас і актуалізувала потребу в глибокій реформі пенсійної системи з урахуванням нових соціально-економічних реалій.

Бідність серед осіб пенсійного віку становить серйозну соціально-економічну проблему, характерну для багатьох країн світу, зокрема й для України. Значна частина пенсіонерів проживає на межі бідності або за її межею. Це зумовлено сукупністю чинників, таких як недостатній рівень пенсійних виплат на тлі високих витрат на основні потреби, зокрема на медичні послуги й лікарські засоби, а також невідповідність житлових умов.

У сукупності ці обставини формують як монетарні, так і немонетарні аспекти бідності. Особливо вразливою є категорія одиноких пенсіонерів, яким складно забезпечити повноцінне харчування, належний догляд за собою, а також самостійно виконувати щоденні побутові завдання.

Окрім того, значна частина осіб пенсійного віку не має інших стабільних джерел доходу, окрім пенсійних виплат, що обумовлює їхню соціальну незахищеність. Із початком військової агресії з боку Російської Федерації ситуація із забезпеченням пенсіонерів в Україні ускладнилася. Зокрема, у зв'язку з тим, що частина виплат здійснюється через поштові відділення, пенсіонери, які перебували на тимчасово окупованих територіях, були позбавлені доступу до пенсій, що для багатьох означало втрату єдиного джерела доходу. Це призвело до ще більшого загострення проблеми бідності та обмеження доступу до продуктів харчування, засобів гігієни й медикаментів.

Бідність серед осіб пенсійного віку є одним із ключових соціальних викликів сучасної України. Вона має системний характер і охоплює як монетарні, так і немонетарні аспекти. За відсутності додаткових джерел доходу більшість пенсіонерів змушені задовольняти свої життєві потреби виключно за рахунок пенсійних виплат, рівень яких здебільшого є недостатнім для забезпечення гідного життя.

Серед основних чинників, що сприяють поширенню бідності серед пенсіонерів, можна виокремити:

- низький рівень пенсій на тлі високих цін на товари першої необхідності та послуги;
- значні витрати на медичне обслуговування та лікарські засоби, які часто перевищують можливості пенсіонера;
- незадовільні житлово-побутові умови, зокрема відсутність доступу до якісного опалення, електроенергії, водопостачання;
- обмежена мобільність осіб літнього віку та зменшення їхньої здатності до самообслуговування;

– труднощі із забезпеченням повноцінного харчування та догляду, особливо серед осіб, які проживають самотньо.

Вразливість пенсіонерів значно посилилася з початком широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Значна частина пенсійних виплат надходить через поштові відділення, що унеможливило їхню своєчасну доставку в тимчасово окупованих регіонах. Як наслідок, багато людей похилого віку залишилися без єдиного джерела доходу, що призвело до погіршення доступу до харчових продуктів, предметів першої необхідності, медикаментів та інших життєво важливих ресурсів.

Таким чином, бідність серед пенсіонерів в Україні є багатоаспектною проблемою, яка потребує комплексного вирішення, включаючи реформування пенсійної системи, посилення адресної соціальної підтримки та покращення доступу до базових послуг для осіб літнього віку.

Рис. 3.1. Самооцінка рівня своїх доходів домогосподарствами пенсійного віку у 2020 – 2023 роках, % [44]

У 2020 році домогосподарства, що склалися виключно з осіб пенсійного віку, продемонстрували низький рівень фінансової забезпеченості як у міських, так і в сільських районах. Згідно з результатами самооцінки їхніх доходів, лише незначна частина мала можливість робити заощадження. Зокрема, у містах таких було лише 9,5%, а в сільській місцевості — ще менше, 6,8%.

Найбільша частка пенсіонерських домогосподарств в обох типах населених пунктів зазначила, що їм доводилося постійно відмовляти собі в найнеобхіднішому, окрім харчування: 51,1% у містах та 54,4% у селах. Це свідчить про хронічну нестачу коштів, що не дозволяє забезпечити базові потреби.

Близько третини опитаних — 34,6% у містах та 34,2% у селах — повідомили, що їхніх доходів вистачало лише на повсякденні витрати, без можливості накопичень. Ще 4,7% у містах та 4,6% у селах опинилися в найважчому становищі — їм не вдавалося забезпечити навіть повноцінне харчування.

Загалом ситуація в сільській місцевості виглядає дещо гірше, ніж у містах, що може бути пов'язано з обмеженим доступом до додаткових джерел доходу, соціальних послуг та інфраструктури. Ці дані свідчать про критичний рівень бідності серед значної частини пенсіонерів в Україні та вказують на потребу в посиленні соціального захисту людей похилого віку, особливо в сільських регіонах.

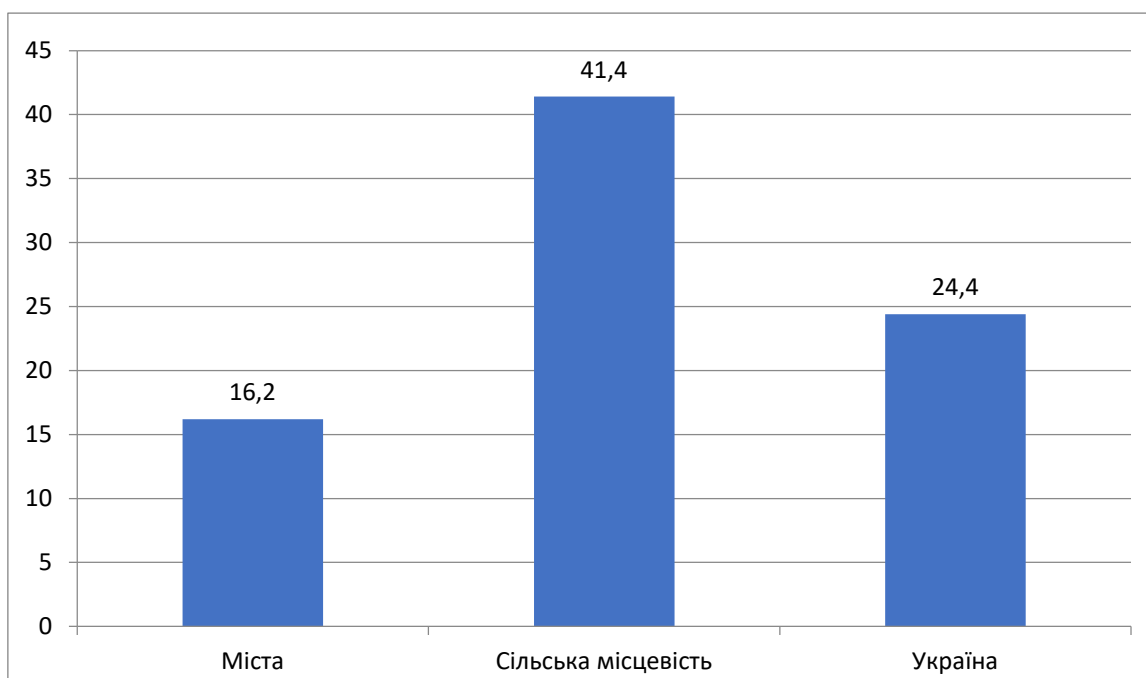

Рис. 3.2. Рівень бідності в різних типах поселень [44]

У 2020 році рівень бідності серед українського населення, зокрема серед домогосподарств пенсійного віку, залишався критично високим,

особливо в сільській місцевості. За даними самооцінки домогосподарств, що склалися виключно з пенсіонерів, більшість з них відчували значні фінансові труднощі. Зокрема, понад половина таких домогосподарств у містах (51,1%) та селах (54,4%) змушені були постійно відмовляти собі навіть у найнеобхіднішому, окрім харчування. Лише 9,5% міських та 6,8% сільських пенсіонерських домогосподарств могли дозволити собі не лише покрити базові потреби, а й робити заощадження. Водночас, частка тих, кому не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування, становила майже 5% як у містах, так і в селах.

Цю тривожну ситуацію доповнюють дані щодо бідності за ознаками депривації, яка визначається як відсутність щонайменше чотирьох з 18 базових умов життя. У 2020 році таких домогосподарств було найбільше в сільській місцевості — 41,4%, що майже втричі перевищує показник по містах (16,2%). У середньому по країні частка домогосподарств у стані депривації становила 24,4%.

Ці дані свідчать про системну соціально-економічну нерівність між містом і селом, а також про глибоку вразливість літніх людей до бідності. Особливо загрозливою виглядає ситуація у сільській місцевості, де пенсіонери мають обмежений доступ до соціальних послуг, джерел доходів і підтримки. Отже, подолання бідності серед людей похилого віку, особливо в селах, має стати одним із пріоритетних напрямів соціальної політики держави.

Незважаючи на наявність житла, що відповідає сучасним стандартам, особи пенсійного віку не завжди мають змогу комфортно проживати у власному помешканні. Основною причиною цього є недостатній рівень доходів, який унеможливорює своєчасну та повну оплату житлово-комунальних послуг. Відсутність необхідних коштів на оплату комунальних рахунків, включаючи витрати на опалення та газопостачання, є поширеним явищем, особливо серед мешканців сільської місцевості.

За даними соціологічних досліджень, 22,1 % домогосподарств у сільській місцевості, в яких проживають особи пенсійного віку, стикалися з труднощами у покритті витрат на утримання житла. У міських домогосподарствах цей показник становив 18 %. Така різниця частково пояснюється вищим рівнем пенсій у містах, а також меншою площею помешкань, що потребують опалення, порівняно із сільськими будинками.

Зазначені дані свідчать про наявність регіональних диспропорцій у доступності житлово-комунальних послуг для пенсіонерів та підкреслюють необхідність розробки диференційованих заходів підтримки, які враховують специфіку умов проживання осіб похилого віку в різних типах населених пунктів.

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну зумовило глибокі негативні трансформації в усіх сферах життєдіяльності населення, зокрема й осіб пенсійного віку. Особливо складною є ситуація на тимчасово окупованих територіях, де пенсіонери позбавлені можливості отримувати пенсійні виплати, інші форми соціальної допомоги, а також перебувають у стані постійного психологічного тиску та невизначеності. У зонах активних бойових дій і в прикордонних регіонах спостерігаються регулярні обстріли, які становлять безпосередню загрозу для цивільного населення, зокрема для осіб літнього віку. Пенсіонери часто залишаються на таких територіях через низку причин: страх перед невідомістю, небажання покидати рідне житло, відсутність фінансових ресурсів для евакуації тощо.

Унаслідок війни відбулося істотне зниження доходів населення, перш за все — за рахунок втрати роботи та згортання підприємницької діяльності. Паралельно спостерігалася стрімке зростання цін на основні продукти та товари першої необхідності, що призвело до зниження купівельної спроможності пенсій і загального рівня доходів.

Ці обставини спричинили суттєве зростання рівня бідності, як у монетарному вимірі, так і за критерієм позбавлень. Згідно з попередніми оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи

НАН України, у 2022 році рівень монетарної бідності (визначеної як частка осіб із сукупними витратами, меншими за фактичний прожитковий мінімум) становив 59,2 % у масштабах країни, що суттєво перевищує показник 2021 року (39,1 %). Серед домогосподарств міських пенсіонерів рівень бідності зріс із 44,8 % до 60,2 %, а серед сільських — з 52,9 % до 71,4 %.

Такі статистичні дані свідчать про глибоку соціальну вразливість осіб пенсійного віку в умовах воєнного конфлікту та підтверджують потребу в системній державній підтримці з боку соціальної політики.

В умовах збройного конфлікту істотно погіршилася ситуація з харчуванням осіб пенсійного віку як у міських, так і в сільських регіонах. Забезпечення продовольством набуло територіальної залежності, що виявляється у різній доступності продуктів харчування залежно від місця проживання або тимчасового перебування домогосподарства. Зокрема, рівень продовольчої безпеки істотно відрізняється між чотирма категоріями:

- домогосподарства, які залишились у відносно безпечних районах, де не ведуться активні бойові дії;
- родини внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що перебувають у тилкових областях;
- особи, що проживають у прифронтових населених пунктах;
- мешканці тимчасово окупованих територій.

Територіальний чинник став визначальним у формуванні умов доступу до продовольства, що, своєю чергою, негативно вплинуло як на кількісні, так і на якісні характеристики харчування пенсіонерів. Одним із ключових факторів є зростання цін на основні продукти харчування за відсутності суттєвого підвищення пенсійних виплат, що істотно звузило купівельну спроможність осіб похилого віку.

Особливо складною є ситуація для пенсіонерів, які залишаються у районах ведення активних бойових дій або на окупованих територіях. Для них доступ до продуктів є обмеженим не лише через економічні чинники, а й через логістичні: ускладнено або повністю заблоковано постачання

продовольства. Додатковим ускладненням є проблема отримання пенсійних виплат. Частина пенсіонерів не має доступу до банківських карток або не може зняти готівку, адже банківські установи на окупованих територіях припинили свою діяльність, а безготівкові розрахунки часто неможливі через збої у платіжних системах.

Таким чином, продовольча безпека пенсіонерів в умовах воєнного конфлікту стала критичною проблемою, яка потребує системного підходу до її вирішення, включаючи гуманітарну підтримку, відновлення фінансової інфраструктури та забезпечення рівного доступу до основних товарів незалежно від місця проживання.

ВИСНОВКИ

Пенсійна система України, що існувала до війни, була значною мірою вразливою і недостатньо адаптованою до змін економічної ситуації. Війна значно погіршила ці проблеми, і пенсіонери стали однією з найбільш вразливих груп населення, що потребує підтримки в умовах збройного конфлікту. З метою поліпшення ситуації з пенсійним забезпеченням необхідно:

1. Реформувати пенсійну систему з урахуванням нових економічних реалій, зокрема на основі принципу солідарності, що дозволить забезпечити рівність в отриманні пенсій незалежно від територіального розташування.
2. Впровадити ефективні механізми доставки пенсій та соціальних виплат до осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях або в зонах бойових дій.
3. Забезпечити стабільність фінансування пенсійного фонду через підвищення рівня зборів ЄСВ та створення резервів для покриття можливих економічних криз.
4. Запровадити державну підтримку для внутрішньо переміщених осіб, зокрема пенсіонерів, для полегшення процесу переведення пенсійних виплат та соціальної допомоги.
5. Покращення механізму індексації пенсій. Індexсація повинна бути більш прив'язана до реальної економічної ситуації, щоб пенсії зберігали свою купівельну спроможність.
6. Створення другого та третього рівнів пенсійної системи. Розвиток обов'язкових корпоративних пенсійних фондів (другий рівень) та добровільних накопичувальних пенсійних схем (третій рівень) дозволить громадянам накопичувати додаткові пенсійні кошти.
7. Податкові пільги для приватних пенсійних заощаджень. Введення пільгового оподаткування для громадян, які відкривають приватні пенсійні рахунки та вкладають у них кошти.

8. Освітні програми для населення щодо пенсійної системи. Забезпечення ширшого інформування громадян про пенсійну систему, важливість накопичень, приватних пенсійних рахунків та роль державних пенсій.

9. Розвиток фінансової грамотності серед молоді. Важливо почати з молодого покоління, щоб вони розуміли важливість власних пенсійних заощаджень та мали навички для планування свого фінансового майбутнього.

10. Стабільність макроекономічної ситуації. Для покращення пенсійної системи необхідно забезпечити стабільне економічне зростання, що дозволить збільшити доходи державного бюджету та забезпечити стабільне фінансування пенсійних виплат.

Таким чином, пенсійне забезпечення в Україні в умовах війни потребує системних змін, спрямованих на підтримку осіб похилого віку, підвищення їхньої фінансової стабільності та адаптацію до змінюваних економічних умов.

Проблеми та стратегічні орієнтири розвитку пенсійної системи України є важливою темою для аналізу в умовах сучасних економічних реалій та соціальних змін. Одна з основних проблем пенсійної системи полягає в нестабільності фінансування. Зважаючи на низькі темпи економічного зростання, обмеженість бюджету та зменшення кількості працюючих осіб, Пенсійний фонд України не має достатніх ресурсів для забезпечення належного рівня пенсій. Це створює дефіцит, що загрожує стабільності пенсійної системи в майбутньому.

Іншою важливою проблемою є демографічний дисбаланс. В Україні спостерігається зростання кількості пенсіонерів на фоні зменшення чисельності працездатного населення. Це додає тиск на пенсійну систему, адже кількість осіб, які можуть сплачувати внески в Пенсійний фонд, зменшується, що призводить до недостатнього забезпечення пенсій. Також варто відзначити низьку пенсійну культуру серед громадян. Багато людей не

мають чіткого уявлення про те, як працює пенсійна система, і не здійснюють додаткових накопичень на старість. Це ставить під загрозу рівень життя в пенсійному віці для великої частини населення.

Застаріле законодавство є ще однією серйозною перешкодою на шляху до реформи пенсійної системи. Законодавчі зміни повинні бути більш гнучкими і відповідати сучасним економічним реаліям, зокрема, стосуватися індексації пенсій та інших ключових аспектів системи. Врахування позитивного міжнародного досвіду може стати важливим кроком до подолання існуючих проблем. Однак необхідно адаптувати цей досвід до специфіки української економіки та соціуму.

Одним із стратегічних орієнтирів є розвиток індивідуальних накопичувальних пенсійних систем. Зокрема, введення обов'язкових накопичувальних пенсійних схем для всіх працівників може значно знизити навантаження на державний бюджет і сприяти забезпеченню стабільності пенсійної системи в майбутньому. Важливим напрямом реформ є також підвищення прозорості та ефективності управління Пенсійним фондом України. Введення сучасних механізмів контролю за використанням коштів допоможе зменшити рівень корупції та підвищити довіру громадян до системи.

Не менш важливою є адаптація пенсійної системи до соціальних змін, таких як збільшення тривалості життя та зміни в трудовій активності населення. Врахування цих факторів дозволить створити більш гнучку систему, яка ефективно реагуватиме на нові виклики.

Таким чином, для забезпечення стабільності пенсійної системи України необхідно вирішити комплекс проблем, серед яких фінансування, демографічний дисбаланс, застаріле законодавство, а також необхідність модернізації системи через розвиток накопичувальних механізмів і вдосконалення управлінських практик

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Insurance Europe: ЄС повинен грати ключову роль в просуванні пенсійних програм і накопичувального страхування [Текст] // Insurance TOP. – 2021. – № 2. – С. 18.
2. Алексеєнко, Л. Накопичувальна система пенсійного забезпечення в Україні: теоретико-прикладний дискурс [Текст] / Людмила Алексеєнко // Вісник економіки. – 2021. – № 1. – С. 22-32. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42049/1/%d0%90%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%b5%d1%94%d0%bd%d0%ba%d0%be.pdf>.
3. Байдулін, В. Підвищення рівня фінансової грамотності громадян у розвинених країнах [Текст] / Валерій Байдулін // Вища школа. – 2020. – № 4. – С. 39-48.
4. Бурденюк, С. Юридичні передумови запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування [Текст] / Світлана Бурденюк // Економічний аналіз. – 2020. – 30, № 3. – С. 63-71.
5. Васильєва, Т. Фінансова грамотність сумчан від школяра до пенсіонера підвищує банківська академія [Текст] / Т. Васильєва, Н. Євченко // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 10. – С. 25-27.
6. Власенко, Я. В. Необхідність та сучасний стан фінансової грамотності серед здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [Текст] / Я. В. Власенко // Інноваційна педагогіка. – 2024. – № 73. – С. 49-52.
7. Горемикіна, Ю. Шляхи адаптації системи соціальної підтримки до потреб осіб пенсійного віку [Текст] / Ю. Горемикіна, О. Дідківська // Демографія та соціальна економіка. – 2023. – № 3. – С. 97-116.
8. Гончар, Л. В. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави [Текст] / Л. В. Гончар, С. О. Гарна, А. О. Мартиненко // Інноваційна економіка. – 2019. – № 1-2. – С. 182-186.
9. Довгошия, А. Чому немає гідних пенсій [Текст] / Андрій Довгошия // Фінансовий контроль. – 2020. – № 1. – С. 16-24.

10. Дерев'янка, С. Стан та проблеми підвищення фінансової грамотності в Україні та світі [Текст] / С. Дерев'янка // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2015. – № 1-2. – С. 2-7.
11. Дульська, І. В. Інвестування ІКТ-інновацій в національній економіці за рахунок коштів загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи [Текст] / І. В. Дульська // Економіка України. – 2020. – № 4. – С. 73-92.
12. Кириленко, Т. Українські пенсії: без індексації, але з надією на неї [Текст] / Тетяна Кириленко // Праця та зарплата. – 2020. – № 10 (11 берез.). – С. 2-3.
13. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2024 році. Режим доступу : <https://www.pfu.gov.ua/2172081-zvit-pro-robotu-ta-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2024-rotsi/>
14. Кізима, Т. Методика викладання фінансової грамотності у вищій школі: досвід та перспективи [Текст] / Тетяна Кізима, Ірина Круп'як, Наталія Коломийчук // Світ фінансів. 2020. Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40886/1/%d0%9a%d0%86%d0%97%d0%98%d0%9c%d0%90.pdf>.
15. Кізима, Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії [Текст] / Тетяна Кізима // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – Вип. 2. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/15477/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2..pdf>.
16. Коваль С.Л. Система державного соціального страхування: досвід України та Німеччини *Світ фінансів*. 2018. № 2 (55). С. 67–77.
17. Коваль С. Л., Мельничук Ю. Д. Фінансова грамотність домогосподарств України: сучасний стан та перспективи підвищення *Світ фінансів*. 2024. № 3. С. 40–52. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1717>

18. Леонов, Д. Вплив державного регулювання на розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні [Текст] / Дмитро Леонов // Світ фінансів. – 2019. – Вип. 3. – С. 165-178. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37113/1/%d0%9b%d0%95%d0%9e%d0%9d%d0%9e%d0%92.pdf>.
19. Лукович, В. Стабільність солідарної пенсійної системи України на тлі європейських країн [Текст] / В. Лукович // Україна : аспекти праці. – 2021. – № 2. – С. 11-21.
20. Магдисюк, Л. І. Діагностика психологічної готовності до виходу на пенсію осіб пізньої зрілості [Текст] / Л. І. Магдисюк // Наука і освіта. – 2016. – № 2-3. – С. 144 -149.
21. Макаренко, О. І. Пенсійна система України в умовах соціоекономічних дисбалансів [Текст] / О. І. Макаренко, Т. В. Шевкун, Н. М. Шелудько // Фінанси України. – 2024. – № 12. – С. 25-36.
22. Мастюгіна, Г. Про підтвердження стажу роботи на окупованій території для обчислення пенсії [Текст] / Галина Мастюгіна // Праця та зарплата. – 2021. – № 17-18 (13 трав.). – С. 12.
23. Мацук, З. Недержавні пенсійні фонди: прагматика та проблематика діяльності в Україні [Текст] / Зоряна Мацук // Вісник економіки. – 2021. – № 3. – С. 41-52. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44301>.
24. Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти фінансового ринку України [Текст] / Є. В. Остропольська, Я. В. Ашиткова, В. Е. Черенкова, Я. П. Гоптар // Інвестиції : практика та досвід. – 2020. – № 1. – С. 92-95.
25. Орловський, О. Правова природа модернізації пенсійного забезпечення за віком на пільгових умовах [Текст] / Олег Орловський // Підприємництво, господарство і право. – 2020. – № 5. – С. 102-106.
26. Письменна, Т. В. Розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні: оцінка сучасних тенденцій [Текст] / Т. В. Письменна, В. В. Письменний // Інвестиції : практика та досвід. – 2020. – № 5-6. – С. 5-10.

27. Підлужна, Н. Основні показники рівня життя населення [Текст] / Ніна Підлужна // Праця та зарплата. – 2020. – № 14 (15 квіт.). – С.6.
28. Полякова, С. Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. [Текст] / С. Полякова, Ю. Когатько // Демографія та соціальна економіка. – 2023. – № 2. – С. 92-109.
29. Похил, Н. Шляхи модернізації загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Текст] / Наталія Похил // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – №12. – С. 234-238.
30. Приймак, І. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України [Текст] / Ірина Приймак, Богдана Вишивана // Світ фінансів. – 2019. – Вип. 3. – С. 121-138. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37110/1/%d0%9f%d0%a0%d0%98%d0%99%d0%9c%d0%90%d0%9a.pdf>.
31. Приходько, Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України [Текст] / Б. Приходько // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2. – С. 11-16.
32. Про обчислення стажу роботи для призначення пенсії [Текст] // Праця та зарплата. – 2021. – № 15 (21 квіт.). – С. 13.
33. Сидор, І. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування [Текст] / Ірина Сидор, Тетяна Денисюк // Світ фінансів. – 2022. – Вип. 1(70). – С. 22-35. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/45789>.
34. Синчак, В. Становлення та розвиток системи пенсійного забезпечення військовослужбовців у публічних фінансах [Текст] / Віктор Синчак, Тарас Боднар // Вісник економіки. – 2024. – № 4(114) : жовт.-груд. – С. 9-23. – Режим доступу : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/53629>.
35. Сидор, Ірина Фінансова безпека країни через призму фінансової грамотності громадян [Текст] / Ірина Сидор, Тарас Сидор // Світ фінансів. – 2024. – Вип. 4(81). – С. 60-74.

36. Татарин, Н. Б. Недержавні пенсійні фонди: модернізація, тенденції та проблеми розвитку в Україні [Текст] / Н. Б. Татарин, Ю. В. Ковальчук, С. І. Цюник // Економіка та держава. – 2021. – № 5. – С. 82-86.
37. Федерація Insurance Europe представила свою позицію щодо нової концепції Solvency II [Текст] // Insurance TOP. – 2021. – № 2. – С. 18.
38. Хоромська, Тетяна Право на пенсію за віком на пільгових умовах [Текст] / Тетяна Хоромська // Праця та зарплата. – 2020. – № 7 (19 лют.). – С. 22-23.
39. Хоромська, Тетяна Право на пенсію за віком на пільгових умовах [Текст] / Тетяна Хоромська // Праця та зарплата. – 2019. – № 15 (27 лист.). – С. 14.
40. Хоромська, Тетяна Щодо визначення права на пільгову пенсію [Текст] / Тетяна Хоромська // Праця та зарплата. – 2020. – № 13 (8 квіт.). – С.14.
41. Хусід, А. Підприємець став пенсіонером: вирішуємо зі сплатою єдиного внеску [Текст] / Андрій Хусід // Все про бухгалтерський облік. – 2021. – № 59-60 (30 черв.). – С. 16-19.
42. Циганенко, В. Держбюджет-2020: 28 корисних таблиць для бухгалтера та керівника [Текст] / Василь Циганенко // Все про бухгалтерський облік. – 2019. – № 118-119 (23 груд.). – С. 4-10.
43. Шимко, Я. Рейтингування розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні [Текст] / Ярослав Шимко // Світ фінансів. – 2019. – Вип. 1. – С. 54-62. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/34561/1/%d0%a8%d0%b8%d0%bc%d0%ba%d0%be.pdf>.
44. Сохацька, О. Миколаївна Удосконалення банківського обслуговування в контексті забезпечення фінансової інклюзії [Текст] / Олена Миколаївна Сохацька, Сергій Вікторович Кириленко // Фінанси України. – 2019. – № 6. – С. 118-128.

45. Юрій, С. І. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій [Текст] / С. І. Юрій, Т. О. Кізима // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 16-25.

46. Ясинчук, Л. Бюджет - 2022: епоха бідності, схоже, не закінчиться [Текст] / Леся Ясинчук // Експрес. – 2021. – № 38 (23-30 жовт.). – С. 3,6.